

Vasilijus SAFRONOVAS

Santykio su praeitimi bruožai Klaipėdos mieste XX–XXI a. sandūroje

Vasilijus Safronovas – istorijos magistras, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros asistentas, jungtinės Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto istorijos krypties doktorantūros doktorantas; adresas: Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, el. paštas: safronovas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – regioninė (Klaipėdos miesto ir krašto) praeitis, atminimo kultūra ir politika, atminimo kultūros ir identiteto sąsajos, istoriografijos istorija ir teorija.

Anotacija. Straipsnyje, taikant viešosios atminimo kultūros tyrimo metodologiją, gilinamasi į santykio su praeitimi linkmes ir pokyčius Klaipėdoje XX–XXI a. sandūroje. Apibūdinama palaipsnio Klaipėdos lituanizavimo ir mentalinio pasisavinimo raida XX amžiuje; paskutinis XX a. dešimtmetis pristatomas kaip Klaipėdos lituanizavimo kulminacinė ir baigtinė stadija. Išskiriamos kelios grupės, siekusios viešai fiksuoti savo grupinius atsiminimus, apžvelgiamos jų realizuotos atminimo praktikos. Svarstoma, kokie „vokiškosios“ Klaipėdos praeities elementai ir kodėl buvo įvesdinti į viešąją atminimo kultūrą. Apibūdinamos dabartinės kraštotyrimo praeities pažinimo, profesionalios istoriografijos ir viešosios atminimo kultūros tendencijos.

Prasminiai žodžiai: atminimo kultūra, kolektyvinė atmintis, Klaipėda, lituanizavimas, mentalinis miesto pasisavinimas.

Abstract. The author of the article, applying the research methodology of public remembrance culture, goes deep into the orientations and changes of the relationship with the past in Klaipėda at the turn of the 20th – 21st centuries. The article characterizes Klaipėda's gradual Lithuanization and the development of mental appropriation in the 20th century, and the last decade of the 20th century is viewed as the final and culminating stage in Klaipėda's Lithuanization. The author distinguishes a few groups which aimed to publicly specify their group remembrances and reviews the practices of these attempts. A great deal of attention is paid to the "German" elements of Klaipėda's past and the reasons for their introduction into the public remembrance culture as well as to the tendencies of the ethnographical evaluation of the past, professional historiography and public remembrance culture.

Key words: remembrance culture, collective memory, Klaipėda, Lithuanization, mental appropriation of the city.

Ivadas

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje greta įprastų praeities artefaktų tyrimų vis intensyviau tiriama ir mūsų suvokiniai apie praeitį. Įvaizdžiai, stereotipai, kultūriniai mitai, istoriniai naratyvai, atminties vietos – tai tik dalis tematikos, kurią Lietuvos istorikai pastaruoju metu aktualizavo tirdami, kaip grupės praeityje ir dabartyje priima ir suvokia tam tikrus praeities elementus. Nepaisant to, kad kai kuriems darbams stanga gilesnio teorinių priečių ir empirinių duomenų susiejimo, apskritai šie tyrimai laikytini neginčijamu žingsniu į priekį, artinančiu Lietuvos istoriografiją prie analogiškų tendencijų kitose Europos šalyse.

Santykio su praeitimi analizė, kurios imamasi šiame straipsnyje, irgi nėra tradicinė praeities artefaktų analizė. Iš esmės tai yra viešosios atminimo kultūros, arba praeitį aktualizuojančio ir kolektyvinę atmintį veikiančio diskurso ir praktikų analizė. Griebdamiesi jos, jau galime pasiremti prieš kelerius metus kelių autorių atlikto santykio su praeitimi Vilniaus mieste tyrimo pavyzdžiu¹. Tarpdalykinis teorinis kontekstas ir konceptai, teikiantys pagrindo imtis tokios analizės, buvo jau ne sykį pristatyti², todėl čia tik trumpai pakartosime, kad šį kontekstą ir šiuos konceptus laikome tam tikru metodologiniu raktu, leidžiančiu nuodugniau svarstyti kolektyvinio tapatumo problemas, apie kurias Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį tiek daug rašoma. Ir ne tik tai. Taikydami šį kontekstą ir šiuos konceptus tokių tarpkultūrinio paribio teritorijų kaip Klaipėdos kraštas praeities tyrimams, manome galintys pagrindžiau kalbėti ir apie tokius kultūrinius reiškinius kaip mentalinio erdvių pasisavinimo problematika. Klausimas, kaip Lietuvoje buvo mentališkai pasisavintas Klaipėdos kraštas – kultūriškai artima ir kartu be galo svetima teritorija, kuri tapo lietuviškojo nacionalizmo *terra irredenta* tik XX a. pradžioje, – yra vienas įdomiausių XX amžiaus Lietuvos istorijoje. Manytume, kad santykio su praeitimi analizė kaip tik ir leidžia

atsakyti į šį klausimą³. Ankstesnėse publikacijose išnagrinėję lietuviškąsias santykio su Klaipėdos praeitimi tendencijas tarpukario ir pokario laikotarpiais, šiame straipsnyje tikimės dar priartėti prie atsakymo į minėtąjį klausimą, analizuodami kulminacinę proceso stadiją – Klaipėdos lituanizavimą (mentalinio pasisavinimo prasme) XX a. pabaigoje. Tokios stadijos tyrimas bendresnio santykio su praeitimi kontekste Klaipėdos mieste XX–XXI a. sandūroje ir laikytinas šio straipsnio tikslu. Imdamiesi tokio tyrimo suprantame, kad Minervos pelėda dar neišskleidė sparnų, tačiau sykiu manome, kad turėti preliminarą analizę yra geriau nei neturėti jokios.

„Ieškokim lietuvių Klaipėdos istorijoje“

Nuo XX a. 7–8 dešimtmečių sandūros Klaipėdoje vis stiprėjo lietuviškumo paieškos miesto praeityje – tendencija, kuri paskutiniame XX a. dešimtmetyje pasiekė kulminaciją. Šią tendenciją įvardijame parafrazuodami gerai žinomą Adolfo Šapokos 1932 m. paskelbtą kvietimą⁴, aišku, suprasdami, kad A. Šapokos kontekstas yra savitas ir skirtingas.

Ieškant tokios tendencijos kilmės, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad „lietuviškas“ požiūris į Klaipėdos krašto praeitį formavosi jau nuo XIX a. pabaigos. Įvertinant kultūros skirtumus tarp Rusijoje ir Vokietijoje tuo metu gyvenusių lietuvių, be abejo, sunku būtų kalbėti apie vieną bendrą požiūrį. Vis dėlto, jei turėsime omeny ne tą Prūsų lietuvių daugumą, kuri XIX a. pab. skeptiškai ar abejingai vertino bet kokį suartėjimą su lietuviais katalikais anapus sienos⁵, bet tolydžio vis augusią Prūsų lietuvių grupę, kuri suvokė tokį suartėjimą kaip išsigelbėjimą nuo „germanizacijos“, pastarųjų praeities savivaizdžio bendrybės su Rusijos imperijoje gyvenusiais lietuviais yra akivaizdžios.

Iš šio savivaizdžio siužetų galima išskirti du pagrindinius (būta ir daugiau), kurie buvo aktualūs abiejose valstybėse gyvenusiems lietuviams ir kurie abudu vienaip ar kitaip lietė lietuvių ir vokiečių santykius. Šie santykiai, remiantis tuo metu paplitusia primordialistine (perennialistine) tautos samprata⁶, buvo projektuojami į gilią senovę ir pagal tuometinį suvokimą apėmė, kaip vėliau parašys Vydūnas, „septynis šimtmečius“⁷. Pirmasis siužetas implikavo „senovės lietuvių“ kovas su „kryžiuokiais“ ir plito kartu su daukantiškąja „senovės lietuvių“ praeities koncepcija. Prūsų Lietuvoje jis buvo skleidžiamas „Aušroje“ bendradarbiavusių Prūsų lietuvių (Martyno Jankaus aplinkoje), kurie savo ruožtu ėmė populiarinti šią koncepciją per „Birutės“ draugiją⁸. Šio siužeto skleidimo rezultatais laikytinos kelios XIX–XX a. sandūroje pasirodžiusios Prūsų lietuviams skirtos knygutės, imitavusios daukantiškąjį Lietuvos istorijos siužetą, Žalgirio mūšio 500-ųjų metų minėjimas Prūsų Lietuvoje ir pan.⁹ Antrasis siužetas, atvirkščiai, yra kilęs būtent iš Prūsų lietuvių radikaliųjų sluoksnių bandymų

(išsyk pažymėtina, nevisuomet sėkmingų) atriboti Prūsų lietuvius nuo vokiečių. Jis apėmė lietuvių „susipratimą“ ir pasipriešinimą germanizacijai. Jau XX a. pr. Prūsų lietuvių veiklą, kurią buvo galima apibūdinti kaip pasipriešinimą „vokietinimui“, imta laikyti „susipratusių“ Prūsų lietuvių esą mobilizavusiu ir „tautiškai atbusti“ paskatinusiu reiškiniu. Prie istoriografinio šio siužeto plėtojimo daugiausia prisidėjo Anas Bruožis¹⁰. Jo sklaida prieš I Pasaulinį karą pirmiausia siekta remti Prūsų lietuvių „atsparumą germanizacijai“, tačiau šis A. Bruožio surinktais duomenimis paremtas siužetas tuo metu buvo populiarinamas ir Rusijos valdomoje Lietuvoje¹¹. Chronologinis tarpas tarp šių dviejų siužetų (XVI–XIX a.) išsamesniuose Prūsų lietuvių praeičiai skirtuose tekstuose būdavo „užpildomas“ ištraukomis iš vokiečių tyrinėtojų Makso Behaimo-Švarzbacho (*Max Beheim-Schwarzbach*), Aleksanderio Horno (*Alexander Horn*), Augusto Skalvaito (*August Skalweit*) studijų¹², kuriose pastarieji, aktualizuodavę tokius reiškinius kaip XVIII a. pr. kolonizacija, sykiu aprašydavo dešimtis XX a. pradžiai moraliniu požiūriu nepriimtinių Prūsijos valdžios elgesio su „lietuviais“ pavyzdžius¹³. Bendras tokio savojo praeities savivaizdžio konstravimo rezultatas buvo jau prieš I Pasaulinį karą „susipratusių“ lietuvių aiškiai įsisąmonintas stereotipas, kad „vokiečiai“ Prūsų Lietuvoje yra atėjūnai ir galvažudžiai, *nuolat* elgęsi su lietuviais kaip užkariautojai, jautęsi pranašesni už juos, stengdavęsi lietuvius žeminti, germanizuoti, o vokiečių veikmė galiausiai atvedusi lietuvių „giminę“ prie išnykimo.

Galima sakyti, kad tai tapo lietuvių ir vokiečių santykių nacionaliniame lietuvių praeities savivaizdyje konstanta, mažai pakitusia iki pat XX a. pabaigos. Tarpukario metais jau minėto Anso Bruožio, Vinco Vileišio, Jono Vanagaičio dėka ji įgavo gana išsamias naratyvines formas¹⁴. Sovietmečiu taip kanonizuotą lietuvių ir vokiečių santykių istoriją buvo galima palyginti lengvai pritaikyti prie „klasių kovos“, išnaudotojų ir išnaudojamųjų istoriosofinės schemos. Jau XX a. 7–9 dešimtmečiais, t. y. tuo laikotarpiu, kai istoriografija jau buvo išsikapsčiusi iš vien tik propagandinio įrankio statuso, kokį turėjo pirmaisiais pokario metais, Lietuvoje matomas stebinantis dalykas: istorikai teberašė tekstus, patvirtinusius tuos pačius, XX a. pr. sukurtus, lietuvių ir vokiečių santykių motyvus – kovą su „kryžiuočių agresija“ (Povilas Pakarklis, Rimantas Jasas, Bronius Dundulis ir kt.) arba kovą su prievartiniu lietuvių „vokietinimu“ Prūsų Lietuvoje XVIII–XIX a. (Povilas Pakarklis, Petronėlė Žostautaitė, Algirdas Matulevičius).

Vienas iš paaiškinimų, kodėl tokie antivokiški siužetai buvo plėtojimi pokario istoriografijoje, būtų tas, kad jie atliko legitimuojančias ir gynybines funkcijas. Lietuvos SSR režimo agentai, legitimuodami Klaipėdos krašto įjungimą, rėmėsi jau tarpukariu naudota „lietuviškos“ praeities iškelimo ir „vokiškos“ praeities išstūmimo strategija. Antra vertus, Klaipėdos kraštas buvo įjungtas į Lietuvos SSR be Vokietijos sankcijos, iki 1970 m. rugpjūčio 12 d. Maskvos sutarties Vokietijos Federacinė Respublika (toliau – VFR) nepripažino vadinamosios Oderio-Neisės linijos, o įvairių Vokietijos visuomeninių organizacijų, valstybės veikėjų pasisakymai bei simboliniai gestai Lietuvoje skatino mintį,

kad vokiečiai neatsisako „revanšizmo“ ir gali kėsintis į Klaipėdos kraštą. Lietuvos istoriografijoje reakcija į tokius gestus pasireiškė „vokiečių revanšizmo demaskavimu“, ir tai vėlėi skatino įvairių „vokiečių agresiją“ išryškinti galėjusių siužetų aktualizavimą (antra vertus, tai nėra, ypač vėlyvuju sovietmečiu, vienintelis paaiškinimas).

Vis dėlto būtina pažymėti, kad konstruojant „lietuvišką“ Klaipėdos krašto praeities vaizdinį, svarbų vaidmenį vaidino ne tik „vokiškumo“ neigimas ir asocijavimas su negatyvia įtaka lietuviams; ne ką mažiau svarbus buvo nuolatinis teigimas, kad lietuviai yra tikrieji Klaipėdos krašto šeimininkai. Tarpukario metais lietuviškoje spaudoje pasirodydavę Klaipėdos krašto praeičiai skirti straipsniai pateikė itin selektyvų šios praeities vaizdą. Jie daugiausia vaizdavo laikotarpį iki Vokiečių ordino atsikraustymo (taigi „senovės lietuvių“ istoriją), prūsų sukilimus (prūsai buvo laikomi „lietuvių giminėmis“, o kartais netgi „lietuviams“), lietuviškų Klaipėdos krašto kaimų bei lietuviškų mokyklų istoriją ir pan. Iš esmės šios pastangos turėjo užtikrinti „lietuviško“ Klaipėdos krašto įvaizdį Lietuvoje, kadangi tik toks įvaizdis galėjo adekvačiai legitimuoti Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai. Neatsitiktinai vos 1918 m. Lietuvos pastangomis buvo pirmąsyk rimtai suabejota Klaipėdos priklausomybės klausimu, iššyk stebime prasidedančias praeities įvaizdžių politinio įvaldymo ir eksploataavimo tendencijas. Praeitį bylojantys simboliai ir juos lydintys diskursai tuomet tapo politinių pretenzijų atrama; viešojo komunikacijoje jie turėjo apibrėžti erdvę kaip „savą“.

Taigi neigiamos vokiečių veikmės lietuvių ir vokiečių santykiuose kanonas beveik visuomet (ypač nuo 1918 m.) buvo postuluojamas kartu su kitu kanonu, teigusiu Prūsų lietuvius esant Mažosios Lietuvos šeimininkais. Nagrinėjant tokio postulavimo dinamiką bei intensyvumą Lietuvos viešajame diskurse, neblogai išsiskiria trys „bangos“: pirmasis politinio įvaldymo protrūkis pastebimas 1918–1919 m., antrasis – 1933–1935 m., trečiasis – laikotarpiu nuo 1942/1943 m. faktiškai iki pat 9 dešimtmečio pab., tačiau ryškiausiai – 1944–1945 m. Krinta į akis tai, kad šie protrūkiai atliepia Lietuvos įsitvirtinimo Klaipėdos krašte raidos dinamiką: 1918–1919 m. suaktualėjo Prūsų Lietuvos prijungimo prie Lietuvos valstybės pagrindimo būtinybę, 1933–1935 m. iškilio Lietuvos pasirinkto forsuotos Klaipėdos krašto integracijos kurso legitimavimo būtinybę, pagaliau 1944–1945 m. vėl radosi būtinybė pagrįsti Klaipėdos krašto lietuviškumą ir legitimuoti jo įjungimą į Lietuvos SSR. Iš esmės visais įvardintais atvejais reikėjo aktyvaus lietuvių istorinių teisių postulavimo ir lietuviškos Klaipėdos krašto praeities aktualizavimo. Taigi šios strategijos buvo paremtos tipiškomis konfliktinių tapatumo ideologijų skatinamomis atminties modeliavimo tendencijomis – „savos“ praeities aktualizavimu ir „svetimos“ praeities deaktualizavimu ir išstūmimu¹⁵.

Pristatę šias strategijas vis dėlto turime pridurti, kad pačios Klaipėdos viešojoje atminimo kultūroje jų poveikio mastai ilgą laiką nebuvo apimlūs. Siekiant, kad tokios strategijos būtų veiksmingos, nepakanka vien tik režimo sankcijos įvesti jas į viešąją komunikaciją. Be to, dar turi būti ir tam palanki socialinė terpė, kurioje galėtų aktyviai

circuliuoti šias strategijas palaikančios reikšmės. Maža to, ši socialinė terpė turi įgyti pakankamai įtakos tam tikroje komunikacinėje erdvėje. Kad ir kaip atrodytų keista, šių trijų veiksmų samplaika Klaipėdos atveju atsirado tik vėlyvuju sovietmečiu.

Esmė ta, kad tarpukario metais minėtos strategijos buvo nukreiptos daugiausia į viešosios nuomonės Lietuvoje formavimą; daryti didesnį poveikį Klaipėdoje neturėta galimybių, kadangi visą tarpukarį Lietuvos režimas Klaipėdos krašte turėjo palyginti menką vietinių gyventojų paramą, pačioje Klaipėdoje Lietuvos komunikacinėje įtakoje buvo gana nedidelė miesto gyventojų dalis; tiesa, pamažu kolonizuojant Klaipėdos kraštą darbininkams ir tarnautojams iš Lietuvos, ši dalis nuolat augo. Tik 1934–1936 m., kai Lietuvoje buvo pasinaudota Noimano (*Ernst Neumann*) ir Zaso (*Theodor von Saß*) byla politinės ir ekonominės Klaipėdos krašto lituanizacijos programos įgyvendinimui pradėti, pastebimas aktyvesnis skverbimasis į viešąją komunikaciją Klaipėdoje. Jau esame konstatavę, kad iš viso tarpukario laikotarpio 1934–1936 m. lietuvių raiškai viešojoje komunikacijoje (kartu ir „lietuviškos“ Klaipėdos praeities postulavimui) Klaipėdoje buvo palankiausias metas, kadangi konkuruojančios tapatumo ideologijos sklaidos židiniai buvo nuslopinti arba išardyti. Tačiau ši palyginti palanki padėtis netruko ilgai, ir apie 1936 m. lietuvių pastangos įtvirtinti Klaipėdoje nacionalinę vienybę išreiškusių simbolių (taip pat ir praeities simbolių) viešojoje komunikacijoje nutrūko.

Antras bandymas tai padaryti pastebimas pirmųjų pokario metų (maždaug 1945–1948 m.) Klaipėdoje. Pirmaisiais pokario metais Lietuvoje pastebimas inertiškas viso lietuvių ir vokiečių santykių, susijusių su Klaipėdos kraštu, siužeto elementų naudojimas. Jis ne tik grindė Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvą teisėtumą, bet sykiu turėjo formuoti ir palankias nuostatas Raudonosios armijos bei režimo atžvilgiu, kurių dėka esą ir susigrąžinta Klaipėda. Pačioje Klaipėdoje šiuo laikotarpiu būta palankios socialinės terpės, į ją buvo sugrįžę nemažai intelektualų, susijusių su ikikarinės Klaipėdos kultūriniu gyvenimu, todėl visiškai natūraliai tęsusių tarpukario tradicijas. Be to, „tarybinė“ tapatumo orientacija, kurią palaikė Klaipėdos naujakuriai ne iš Lietuvos (iš kitų SSRS vietovių), dar tik stengėsi įsitvirtinti pamažu bandytoje suvaldyti viešojoje komunikacijoje. Visa tai lėmė, kad pirmaisiais pokario metais Klaipėdoje pastebima gana aktyvi lietuviškosios tapatumo orientacijos raiška ir bandymai daryti įtaką viešajai atminimo kultūrai. Pagaliau ir šie trumpalaikiai bandymai buvo nuslopinti, kai mieste nebeliko menininkų ir intelektualų, pokariu grįžusių į Klaipėdą, su tarpukario tradicija susiję miesto inteligentijos židiniai buvo išardyti ir viešąją atminimo kultūrą visiškai užvaldė „tarybinė“ tapatumo orientacija.

Tad XX a. 7–8 dešimtmečių sandūroje būta jau trečio bandymo įtvirtinti „lietuvišką“ Klaipėdos praeitį miesto viešojoje komunikacijoje, ir šįsyk šis bandymas nebuvo nutrauktas. Atsakymas į klausimą, kaip pavyko tą pasiekti, mūsų nuomone, slypi aukščiau išskirtų trijų veiksmų samplaikoje Leonido Brežnevo epochos Klaipėdoje. Režimas Lietuvoje, siekdamas platesnės atramos, jau

nuo 6 dešimtmečio vidurio suaktyvino nacionalinės praeities išteklių panaudą „socialistinei“ kultūrai (anot Antano Sniečkaus, reikėjo „paimti iš kultūrinio palikimo“ tai, „kas reikalinga socialistinei valstybei“¹⁶), o tai reiškė atgimimą ir tradicinių, tiesa, naujoms sąlygoms kiek adaptuotų, siužetų, susijusių su „kovomis su kryžiuočiais“ bei „germanizacija“. Pačioje Klaipėdoje 7–8 dešimtmečių sandūroje įkūrus humanitarinės ir meninės krypties aukštojo mokslo įstaigų, uostamiestiniams atsikėlus gyventi nemažam skaičiui menininkų, čia susidarė palyginti tvirta komunikacinė terpė, kurioje galėjo cirkuluoti lietuviškąją tapatumo orientaciją išreiškę simboliai ir sąvokos. Ši terpė suartėjo su vietiniais kraštotyrininkais, kurie, domėdamiesi tuo metu viešai beveik nepažinta Klaipėdos praeitimi iki 1945 m., savo smalsumą pirmiausia tenkino tarpukariu pasirodžiusia lietuviška literatūra (įskaitant ir istoriografiją). Toks niekaip neformaluotas humanitarų, menininkų ir kraštotyrininkų suartėjimas palaikė bendrą tendenciją domėtis lietuviškąja Klaipėdos praeitimi. Šio suartėjimo įtakoje klostėsi tarpukarinio lietuviškosios Klaipėdos praeities vaizdinio modifikacija, kurioje sutilpo daugybė atminimo figūrų, pradedant Herkumi Mantu, Kristijonu Donelaičiu ir baigiant Ieva Simonaityte. Ir laiko, ir erdvės prasme Klaipėdos praeitis buvo susieta ne tiek su pačia Klaipėda, kiek su visu Mažosios Lietuvos regionu, kurio praeitis savo ruožtu buvo įsivaizduojama itin selektyviai.

Neformalizuotos inteligentų, menininkų, kraštotyrininkų grupės jau 8 dešimtmetyje ėmė ieškoti būdų, kaip daryti įtaką viešajai atminimo kultūrai Klaipėdoje, populiarinant ir įtvirtinant minėtą, su Mažosios Lietuvos lietuviais susijusią Klaipėdos praeities sampratą. Tokių paieškų rezultatais laikytini straipsniai istorine tematika vietinėje spaudoje, ekskursijos, miesto bibliotekoje organizuojami vakarai įvairiems Prūsų lietuvių veikėjams atminti. Žinoma, su ta pačia tendencija sietina ir Kristijono Donelaičio (1973 m.) bei Herkaus Manto (1986 m.) statulų statyba, taip pat „lietuviškosios“ Klaipėdos praeities sampratos aiškus įtvirtinimas vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašuose 9 dešimtmetyje¹⁷. Labiausiai stebina tai, koku būdu šioms grupėms pavyko paveikti tuomet Klaipėdą administravusią nomenklatūrą, kad ji sankcionuotų arba bent neprieštarautų jų iniciatyvoms. Klausimas, koku pagrindu įvyko toks susitarimas, čia nebus nagrinėjamas, kadangi jis neabejotinai vertas atskiros analizės. Tačiau išsyt galima pastebėti, kad tai, jog vėlyvuojū sovietmečiu toks susitarimas buvo pasiektas, nulėmė ir tolesnė atminimo kultūros Klaipėdoje specifika.

XX a. pabaiga: Klaipėdos lituanizavimo kulminacija

XX a. 9–10 dešimtmečių sandūra Klaipėdoje tapo tuo laikotarpiu, kai Klaipėdos lietuviškumą ėmė viešai ir aktyviai demonstruoti labai įvairiais ryšiais susijusi struktū-

ra – ne tik minėtos inteligentų, menininkų, kraštotyrininkų grupės ir ne tik asmenys, priklausę Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (toliau – LPS) Klaipėdos iniciatyvinei grupei, bet ir dalis miesto administracijos nomenklatūros. Tai neturėtų stebinti, kadangi daugiau nei keturis pokario dešimtmečius Klaipėdoje instituciškai palaikoma „tarybinė“ tapatumo orientacija, kurią nomenklatūra turėjo (deklaratyviai ar ne) remti, 9–10 dešimtmečių sandūroje patyrė krizę. Vos per kelerius metus valdžios institutų sistema neteko tokių svarbių instrumentų kaip viešojo diskurso ir spaudos kontrolės, o kartu – galimybės kontroliuoti viešąją atminimo kultūrą. Be to, ėmė transformuotis esminis senąją institucijų sistemą palaikęs veiksnys – Lietuvos komunistų partija (LKP). Visa tai nomenklatūrai kuo aiškiausiai atvėrė prisitaikymo prie naujų sąlygų ir persitvarkymo būtinybės perspektyvą. Maža to, būtina atkreipti dėmesį, kad LPS iniciatyvinė grupė 1988 m. Vilniuje susikūrė kaip judėjimas už SSKP palaikomos „pertvarkos“ realizavimą Lietuvoje¹⁸, taigi LPS turėjo būti suvokiamas kaip jėga, turinti reformuoti režimą, o ne jį nuversti. Tai lėmė, kad LPS ir režimo suartėjimui kelias buvo atviras. Be to, svarbu pažymėti, kad į LPS Klaipėdos iniciatyvinę grupę pirmiausia ėmė burtis Klaipėdos paminklosaugos darbuotojai ir kraštotyrininkai. Tai buvo grupė, ir seniau nevengdavusi pareikšti priešingos valdžios nuomonei pozicijos; dabar, skelbdamas idėjas, kurias norėjo girdėti daugelis Lietuvos žmonių, LPS pelnė didelį miesto gyventojų palaikymą. Viešai demonstruodami lietuviškumo simbolius (tautinę vėliavą, Gediminaičių stulpus), sąjūdiečiai apeliavo į gyvybingas, bet prislopintas atminties asociacijas, pritraukdami minią, kuri buvo neabejotina poveikio jėga sprendžiant LPS iškeltas problemas ir realizuojant jos idėjas. Tai akivaizdžiausiai parodyta jau per pirmąjį LPS mieste organizuotą mitingą (1988 m. rugpjūčio 4 d.) prie Celiuliozės ir kartono kombinato. Po mitingo buvo pasiekta, kad gamyba celiuliozės virimo ceche būtų sustabdyta. Akivaizdu, jog dalis nomenklatūros irgi suprato, kad stoti prieš organizuotą minios jėgą viešai paskelbtoje „pertvarkos“ konjunktūroje neturi didelių galimybių.

Taigi daugelis asmenų iš režimo atramą sudariusių sluoksnių ėmė palaikyti atgimusias nacionalizmo idėjas, kurios buvo priimtinos „liaudžiai“ ir kurios galėjo vėl sutelkti žmones ir legitimuoti išorinį rūbą keičiantį režimą. Sykiu režimas turėjo skaitytis ir su Lietuvoje vykstančia peržiūra praeities vaizdinių, rėmusių lietuvių nacionalizmą. Kontekstas, kuriame buvo paviešintas Molotovo-Ribentropo (*Ribbentrop*) paktas, Josifo Stalino laikų represijos, trėmimai, pokario rezistencija, peržiūrimas tarpukario Lietuvos vertinimas, lėmė bendresnę domėjimosi tarpukario Lietuva ir jos idealizavimo tendenciją. Naujoji Lietuvos valstybė buvo kuriama deklaruojant tarpukario tradicijos tęstinumą, tarpukariu pasirodžiusi lektūra priešpriešinama „ideologizuotai“ istorijai, tarpukariniai mąstymo pagrindai buvo laikomi ideologiškai „nesuklastotu“, tautiniu, „savu“ mąstymu, esą tikrąją lietuvių tapatybės išraišką, kuri buvo priešpriešinama „ideologizuotam“, „tarybiniam“ mąstymui. Visa tai iš esmės reiškė naują Lietuvos praeities vaizdinio nacionalizavimo¹⁹ etapą.

Kaip tokie praeities vertinimo pokyčiai atsiliepė Klaipėdoje? Suprantama, krizinė konjunkтура ir čia lėmė vertybinių orientacijų pasikeitimą. Tautinis „lietuviškas“ tapatumas buvo priešinamas „tarybiniam“, tad daugelio pastarąjį įtvirtinusių simbolinių reprezentacijų buvo nuspręsta atsisakyti²⁰ ir atkurti tautinę simboliką²¹. Plėtojant „antitarybinį“ diskursą, istoriografijos transformavimo bei kolektyvinės atminties „gaivinimo“ procesas taip pat palietė klaipėdiečius. Kaip ir visoje Lietuvoje, Klaipėdoje jis prikėlė tarpukarines mąstymo kategorijas, kuriomis imta operuoti vietinėje spaudoje peržiūrint lokalinę istoriją bei ypač restauruojant „ikitarybinę“ praeitį. Dėl tos pačios priežasties šis restauravimas, veikiamas tautinės istorijos atkūrimo Lietuvoje konjunkčūros, bei Klaipėdos, kaip Mažosios Lietuvos dalies, praeities vaizdavimo tradicijos (nors ir palyginti jaunos), daugeliu atvejų buvo ideologizuotas.

Pirmasis svarbus to meto pokytis sietinas su tuo, kad Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai vėl imta legitimuoti 1923 m. „sukilimu“. Nuo 1945 m. Klaipėdos krašto priklausomybė Lietuvai buvo grindžiama Klaipėdos „išvadavimu“ 1945 m. sausį, nuopelnai už jį buvo priskiriami Raudonajai armijai ir SSRS. Tačiau atgaivinus tarpukario įvaizdžius, „sukilimas“ 1989 m. vėl tapo viešų minėjimų akcentu. 1990 m. jo sukakties proga vykdomasis komitetas Komjaunimo gatvę pervadino į Sausio 15-osios gatvę, o metų pabaigoje buvusio Sendvario teritorija bei prefektūros pastatas, kur 1923 m. „vyko mūšiai dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, buvo paskelbti respublikinės reikšmės istorijos paminklais²². Išties 1989–1991 m. susidarė tokia situacija, kai sausio mėnesį Klaipėdoje buvo minimi net du „vadavimai“, nors ankstesniojo, sausio 28 d. „išvadavimo“ minėjimai iš oficialių vis labiau virto marginaliniais, o sausio 15 d. atminimo aktualumas pakito atvirkščiai. Gana kardinalus Klaipėdos administracijos sudėties pasikeitimas lėmė, kad ji, iki tol entuziastingai dalyvavusi organizuojant sausio 28 d. „išvadavimo“ minėjimus, po to lygiai taip pat sėkmingai ėmė prisidėti prie sausio 15 d. „sukilimo“ minėjimų organizavimo. Miesto politikai nuolat nerimavo, kad į pastaruosius neatvyksta jokie aukščiausi valstybės pareigūnai, išskyrus kelias išimtis, pvz., Algirdas Brazauskas, kandidatuodamas į prezidentus, 1993 m. dalyvavo „sukilimo“ 70-mečio minėjime²³. Galiausiai 2006 m. Klaipėdoje išrinkti Seimo nariai inicijavo Atmintinų dienų įstatymo pataisą, įteisinusią sausio 15 d. kaip atmintiną Klaipėdos krašto dieną²⁴.

Šiuo atveju svarbu, kad „sukilimas“ dėmesio centre vėl atsidūrė 1988 m. vidury, kai istorikas Vytautas Plečkaitis, atsakydamas į skaitytojų klausimą „kas ir nuo ko vadavo Klaipėdą“ 1923 m., miesto laikraštyje paskelbė pirmąjį šiam įvykiui skirtą straipsnį²⁵. Faktas, kad „sukilimas“ kaip Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai pagrindas, buvo vėl iškeltas tarpukario Lietuvos idealizavimo kontekste, ko gero, padarė didžiausią įtaką tam, kad šis iškilimas nebuvo išnaudotas kritiškai 1923 m. įvykių Klaipėdoje įvertinimui, nors tuo metu prielaidų tam jau būta²⁶. Nekritišką tarpukario retorikos atgimimą rodo, pvz., tai, kad 1988–1989 m. sandūroje vietinėje spaudoje pasirodžiuosiuose straipsniuose „sukilimas“ tebebuvo įvardijamas kaip

Klaipėdos „vadavimas“, teigta, jog 1252 m. Ordinas atnešė „nelaisvę Klaipėdos kraštui“ ir pan.²⁷

Nekritiškas tarpukario istoriografinių kontekstų perėmimas tokioje konjunkčūroje, kai priešpriešinant „netikram“ sovietiniam praeities pažinimui, visa, kas buvo sukurta tarpukariu arba lietuvių išėivijoje, buvo laikoma „tikra“, nulėmė ir kito legitimuojančio simbolio iškėlimą 9–10 dešimtmečių sandūroje. Antruoju įvykiu, legitimavusiu Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai, tapo 1918 m. lapkričio 30 d. deklaracija, pavadinta „Tilžės aktu“. Dvi 1989 m. įsteigtos visuomeninės organizacijos – lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“ Klaipėdoje ir Mažosios Lietuvos reikalų taryba Vilniuje – nuo pat įsteigimo aktyviausiai skleidžia idealizuotą istoriją šio akto, kuriuo buvo reikalaujama „priglaudimo Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“ ir kurio atsiradimo kontekstas iki šiol kelia daug neišaiškintų klausimų²⁸. Vertinant šias pastangas, iki šiol besitęsiančias ir šiandien atrodančias gal kiek anachronistiškai, vis dėlto būtina pažymėti, kad 1989 m. abi organizacijos, žinoma, negalėjo atsiriboti nuo visai Lietuvai būdingų tendencijų tikėti tarpukarinio diskurso neklystamumu. Norėdamos to ar nenorėdamos, abi jos tapo Klaipėdos praeities nacionalizavimo įrankiu.

Žinoma, pats lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“ įsteigimo faktas 1989 m. pirmiausia vertintinas kaip suprantamas lietuvininkų noras laisvai pareikšti bei išsaugoti savo identitetą, tačiau bendrijos vertybinių orientacijų linija buvo akivaizdžiai politizuota. V. Gocento liudijimu, bendrijos „steigėjų mintys krypo į Mažosios Lietuvos senovę, jos „aukso amžių“, kuomet gyventojų dauguma buvo vietiniai lietuviai (kursyvas mano – V. S.)“²⁹. Kasmetinėms krašto tyros konferencijoms, skirtoms krašto kultūrai bei istorijai, organizuoti bendrija pasirinko būtent vadinamojo „Tilžės akto“ dieną, tuo iš esmės palaikydama pastangas vėlei aktualizuoti šį įvykį kaip pagrindą legitimuoti Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai. Pažymėtina, kad ir „sukilimas“, ir „Tilžės aktas“ iki šiol grindžiamas tarpukario mitais apie Prūsų lietuvių tautinį apsisprendimą ir išsivadavimą.

Tačiau šiam tyrimui svarbiausia yra legitimacijos problema bei klausimas, kodėl jos reikėjo? Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai pateisinimo, manytumėmu, pirmiausia reikėjo todėl, kad politinės įtampos kupinu 1988–1991 m. laikotarpiu klaipėdiečius neretai pasiekdavo įvairūs signalai, kad tokia priklausomybe gali būti abejojama. Pirmiausia Lietuvos istorikai savo kolegų Vokietijoje veikaluose nuolat įžvelgė užslėptas politines pretenzijas, o tai vertė abejoti ir oficialia Vokietijos Federacinės Respublikos pozicija dėl tarpvalstybinių sienų, kuri buvo išreikšta 1970 m. su SSRS pasirašytoje sutartyje. 9 dešimtmetyje Lietuvos istoriografijoje, nagrinėjusioje Klaipėdos krašto problematiką, duoti atkirtį „ostforšeriams“ (nuo vok. *Ostforschung* – buvusių Vokietijos rytinių teritorijų tyrimai) tapo tradicija. 1987 m. istorikas Robertas Žiugžda „Tiesoje“ paskelbė publikaciją, kurioje retoriškai klausė, „kodėl VFR revanšistai tebekuria naujas seno melo variacijas?“³⁰ Negatyvių asociacijų Lietuvoje kėlė ne tik „Memelio“ pavadinimo vartojimas. Kai karo pabaigoje evakuotųjų klaipėdiškių iniciatyva 1989 m. Klaipėdoje buvo atsta-

tyta „Taravos Anikės“ skulptūra, įkurta Vokiečių-lietuvių kultūros draugija, dviem kalbom pradėtas spausdinti jos laikraštis „Vokiečių žinios / Deutsche Nachrichten“, mieste iškart atsirado nepatenkintų tokiu „vokietybės skverbimusi“, o „Taravos Anikės“ atstatymą kai kas vaizdavo kaip pirmą žingsnį, rodantį atsinaujinančias besivienijančios Vokietijos pretenzijas į Klaipėdos kraštą³¹.

Šias fobijas dar labiau komplikavo SSRS prezidento Michailo Gorbačiovo abejonės dėl Klaipėdos priklausomybės, pareikštos po to, kai Lietuvos Aukščiausioji Taryba paskelbė 1990 m. kovo 11 d. aktą. Maskva manipuliavo argumentais, kad nepriklausomybės atkūrimas reiškia ir buvusių iki jos pradžios sienų atkūrimą, o 1940 m. birželio 15 d. Klaipėdos kraštas kaip Rytų Prūsijos dalis priklausė Vokietijai; pastarajai priklausiusi šiaurinė Rytų Prūsijos dalis 1945 m. Potsdamo nutarimais buvo perleista SSRS, Klaipėdą Lietuva gavusi dėl Stalino „malonės“, todėl ji turinti priklausyti SSRS, o ne nuo jos atsiskyrusiai Lietuvos Respublikai³². Įvertinant tai, kiek SSRS kariuomenės tuo metu buvo dislokuota Klaipėdoje, tokie signalai pagrįstai kėlė nerimą. Balandžio mėnesį Klaipėdos liaudies deputatų taryba dėl to priėmė viešą pareiškimą, kuriame kvietė M. Gorbačiovą „gerbti istorinę tiesą ir laikytis tarptautinės teisės“, o gegužę grupė miesto istorikų (Bronė Elertienė, Jonas Tatoris, Zita ir Jonas Geniai, Vladas Žulkus, Raimondas Sprainaitis) spaudoje paskelbė politinį atsaką „Klaipėdos kraštas – sena lietuvių žemė“³³. Įvertinant tai, kad žmonės Mažosios Lietuvos lietuviškumu buvo bandoma įtikinėti ir vėliau³⁴, akivaizdu, kad 1990 m. pareikštos SSRS teritorinės pretenzijos tik dar labiau skatino lietuviškumo projekcijas į krašto praeitį.

Legitimuojančių datų „perkėlimas“ nebuvo vienintelis viešosios atminimo kultūros Klaipėdoje nacionalizavimo bruožas. Kita jos lituanizavimo ypatybė pasireiškė 1988–1991 m. gatvėvardžių keitimo kampanijoje. Jau pirmosiomis veiklos savaitėmis LPS Klaipėdos iniciatyvinė grupė pareikalavo „tarybinį“ kontekstą atspindėjusius gatvėvardžius pakeisti įamžinančiais Mažosios Lietuvos kultūros veikėjų vardais³⁵. Sąjūdiečiai nebuvo pirmieji, raginę keisti gatvėvardžius: dar 1983 m. viena ryškiausių tuometinio Klaipėdos kraštotyrimo-paminklosauginio judėjimo figūrų J. Tatoris, spaudoje atkreipęs dėmesį į tai, kad kai kurios gatvės „pervardintos pokario metais [...] paskubomis, neturint jokio istorinio pagrindo“, siūlė grąžinti autentiškus gatvėvardžius³⁶. 1986 m. miesto laikraštyje pasirodė senuosius gatvėvardžius paaiškinantys straipsniai ir vėl siūlyta „galvoti apie kompleksiską, sistemingą gatvėvardžių regeneraciją“³⁷. Bet pradiniai LPS reikalavimai dėl gatvėvardžių buvo ne tiek susiję su jų regeneracija, kiek išreiškė aukščiau minėtas įžvalgas dėl Klaipėdos tapatinimo su Mažosios Lietuvos regionu. Vis dėlto vėliau tarsi nugalėjo pozicija, kurią nuosekliausiai palaikė J. Tatoris, kad pagrindinis gatvėvardžių keitimo principas turi būti atkūrimas, o ne derinimas prie pakitusios viešosios praeities sampratos. Vykdomajam komitetui iš „visuomenės atstovų“ sudarius Miesto gatvių pavadinimų pakeitimo ir žymių veikėjų įamžinimo komisiją, jos teikimu pirmiausia, jau 1988 m. pab., buvo atkurta dauguma senųjų gatvėvardžių senamiestyje, o kiek vėliau buvo panaikinti kai kurie „tarybinį“ kontekstą

atspindėję gatvėvardžiai, nors liko nieko bendro su Klaipėda neturintys Paryžiaus Komunos, S. Nėries, J. Janonio ir kiti gatvių pavadinimai. Tačiau reikia pastebėti, kad nors sutartas gatvėvardžių keitimo principas buvo atkūrimas, pavadinimai buvo atkuriami selektyviai, taikantis prie tebegyvybingų antivokiškų nuotaikų. Daugumos su miesto praeitimi susijusių asmenų (S. Dach, A. Altenbergo, K. H. Veito, J. L. Vynerio (J. L. Wiener) ir kt.), kurių vardais kitados buvo pavadintos gatvės, įamžinimas nebuvo atkurtas (išimtis – J. Zembrickis (J. Sembritzki)). Kita vertus, beveik visi lietuvininkų kultūrą įamžinę gatvėvardžiai (J. Zauerveino (Georg Sauerwein), M. Šerniaus) buvo atkurti, be to, atsirado naujų. Pirmiausia tai liudija, kaip smarkiai Klaipėdos viešojoje praeities sampratoje buvo įtvirtinta krašto istorija (be to, vien lietuviška) ir kaip neadekvačiai buvo suvokiama paties miesto istorija. Ir, aišku, tai buvo susiję su natūraliu nacionalistinių nuotaikų suaktyvėjimo laikotarpiui būdingu savos-svetimos kultūros priešiniu. Buvo nuėta tiek, kad visą pokario laikotarpį niekam nekludęs Dangės g. pavadinimas, užuot atkūrus Karalienės Luizės vardą, pasirėmus abejotinais kalbininko Aleksandro Vanago argumentais, buvo pakeistas neva lietuviškesniu Danės g. pavadinimu³⁸. Nebuvo atkurta ir Klaipėdos miesto globėjo Manhaimo (Mannheim) vardu pavadinta gatvė, o J. Biliūno gatvei „grąžintas“ Galinio Pylimo pavadinimas, nors tikroji gatvė tokiu pavadinimu išnyko. Taigi konstatuotina, kad buvo atkurti iš esmės tik tie gatvėvardžiai, kurie neturėjo nieko akivaizdžiai bendro su „vokiška“ Klaipėda.

Panašias tendencijas parodo ir pavadinimų Klaipėdos bendrojo lavinimo mokykloms suteikimo praktika 1993–1996 m.: 13 iš 28 mokyklų pasirinko pavadinimus, reprezentuojančius tam tikrus praeities aspektus; iš minėtų 13 pavadinimų penki buvo susiję su lietuviška krašto praeities samprata (Vytauto Didžiojo, Ievos Simonaitytės, Martyno Mažvydo, Kuršių, Liudviko Stulpino), keturi – su buvusiais miesto dalių ir priemiesčių pavadinimais (Vitės, Sendvario, Gedminių, Smeltės), tik du – su „vokiška“ praeitimi (Simono Dach, Hermano Zudermano (Hermann Sudermann)), likę du pavadinimai įamžino rusakalbių pasirinktas praeities figūras (Maksimą Gorkį ir Andrejų Rubliovą).

Klaipėdos viešosios komunikacijos lituanizavimo praktikas panaudojant praeities simbolius galima iš dalies paaiškinti tuo, kad ir po 1990 m. viešajai atminimo kultūrai Klaipėdoje didžiausią įtaką darė minėtos Klaipėdos kraštotyriminkų ir intelektualų grupės, kurių iniciatyvas ir toliau rėmė miesto administracija. Šios grupės, labai vangiai reflektuodamos arba išvis nereflektuodamos profesionalioje istoriografijoje po 1990 m. prasidėjusių pokyčių, ir toliau tęsė tą pačią veiklą, kurią aktyviau pradėjo vėlyvuju L. Brežnevo valdymo periodu. Taigi buvo ir toliau „ieškoma lietuvių“ Klaipėdos praeityje, iš esmės orientuojant Klaipėdą į Mažosios Lietuvos erdvės ir laiko arealą, vokiečių vaidmuo krašto praeities naratyvuose ir toliau buvo pateikiamas negatyviai, nepaisant to, kad profesionalioji istoriografija tokios etnocentrinės pažiūros į praeitį ėmė kratyti. Tai galima iliustruoti keletu pavyzdžių, kaip vietinė kraštotyra tebesuvokė Klaipėdos praeitį po 1990 m. Apie 1990 m. pedagogas Albertas Juška parašė

vėliau kelis kartus perspausdintą straipsnį „Senosios Klaipėdos gyventojai“: didžioji jo dalis buvo skirta lietuvių istorijai Klaipėdoje, nurodant, kad vietinių žmonių buvo jau tarp pirmųjų miesto gyventojų (baltų genčių vienybės mito atspindys), aprašant, kaip „lietuviai“ nuo seno apgyvendino priemiesčius, nes „vokiečiai“ jiems draudę kurtis mieste (kovos su germanizacija siužeto atspindys) ir t. t.³⁹ Kitas pavyzdys – iš esmės labai pozityviai vertintinas pirmasis ir iki šiol vienintelis po 1990 m. pasirodęs Klaipėdos kraštotyros vadovėlis mokykloms – taip pat buvo parengtas ta pačia lietuviškos krašto praeities dvasia. 1994 m. pasirodžiusio vadovėlio „Lietuvininkų žemė“⁴⁰ pagrindinę mintį iš esmės nusako jo pavadinimas. Tą pačią mentalinio Klaipėdos pasisavinimo tendenciją galima buvo pamatyti ir pirmojoje po nepriklausomybės atkūrimo įrengtoje buvusio Kraštotyros muziejaus, 1988 m. vykdomojo komiteto sprendimu neatsitiktinai pervadinto Mažosios Lietuvos istorijos muziejumi, ekspozicijoje. Vertinant šią ekspoziciją, kurią pamažu pradėta keisti tik 2004 m., koncepciniu požiūriu, akivaizdu, kad vienu pjuviu stengtasi išryškinti vien lietuvininkų buities, kultūros, politinės priklausomybės istoriją, o kitu pjuviu (ne visai derančiu su pirmuoju) – iš esmės Klaipėdos miesto XIX–XX a. istoriją, baigiant ją LPS veikla ir nepriklausomybės atkūrimo laikais. Toks muziejaus ekspozicijos koncepcijos angažuotumas iš esmės vertintinas kaip duoklė Mažosios Lietuvos vaidmeniui atminimo kultūroje bei tuometinei tautinės istorijos dominavimo konjunkčiai. Edukacinė muziejaus veikla tuo metu irgi buvo nukreipta į moksleivių supažindinimą-supažinimą su Mažosios Lietuvos kraštu⁴¹.

Tarpukario nacionalistinių mąstymo kategorijų atgimimas, kraštotyra užsiimančios miesto intelektualinės terpės suartėjimas su Klaipėdos administracija, muziejaus kaip tarpinės institucijos, pateikusios autoritetinę nuomonę apie lietuvišką krašto praeitį visuomenei ir sykiu miesto administracijai, vaidmuo – visa tai buvo kontekstas, nuolat postulavęs Klaipėdos lietuviškumą, grįsdamas jį lietuviškąja Mažosios Lietuvos praeities samprata.

Galiausiai šią sampratą įtvirtino du Klaipėdoje po 1990 m. iškilę paminklai: 1997 m. rugsėjo 1 d. atidengtas paminklas Martynui Mažvydui (skulpt. Regimantas Midvikis, archit. Vytenis Mazurkevičius) ir 2003 m. rugpjūčio 8 d. atidengtas „paminklas vieningai Lietuvai *Arka / Vartai*“ (skulpt. Arūnas Sakalauskas, archit. Ričardas Krištapavičius). Šiuo atveju svarbu ne vien tai, kad šie paminklai savo semantika ir vertybinėmis orientacijomis nedviprasmiškai urbanistinėje erdvėje išreiškė tą pačią lietuviškąją Klaipėdos praeities sampratą. Dar svarbiau yra tai, kad abiem atvejais paminklų statybos iniciatyva kilo ne iš miesto administracijos, o iš minėtos inteligentų, kraštotyrininkų bei dalies buvusios miesto nomenklatūros asociacijų struktūros. Tai, kad šiai neformaliai struktūrai priskiriami asmenys po nepriklausomybės atkūrimo užėmė įtakingus postus verslo įmonėse, Klaipėdos universitete, vietinėje žiniasklaidoje, taip pat ir miesto administracijoje, leidžia jai palaikyti Klaipėdoje tam tikrą dominuojančią viešą praeities sampratą, sykiu ir daryti didžiausią poveikį viešajai atminimo kultūrai. Būtent šiai struktūrai priskiriami

asmenys labiausiai rūpinosi ir dviejų minėtų paminklų statybos idėjos įkūnijimu.

M. Mažvydo paminklo statybos idėja buvo subrandinta dar 9 dešimtmetyje ir to laikotarpio kontekste iš esmės traktuotina kaip atspindys aukščiau aptarto, lietuviškumo paieškų krašto praeityje paveikto orientavimosi į Mažosios Lietuvos kultūrinį kontekstą. Pirminis skulptoriaus pasiūlymas pastatyti kūrinių Teatro aikštėje nebuvo įgyvendintas⁴². Teatro aikštėje atkūrus paminklą Simonui Dachui, Martyno Mažvydo skulptūrą ketinta įrengti skvere Ferdinando a., vėliau buvo svarstoma galimybė išryškinti ja buvusios Šv. Jono bažnyčios apsidės vietą⁴³. Galiausiai paminklu nutarta užpildyti tuštumą, atsiradusią 1991 m. nukėlus Pergalės paminklą buvusioje Pergalės aikštėje. 450-ųjų pirmosios lietuviškosios knygos išleidimo metų įamžinimo kontekstas atsirado vėliau ir, atrodo, vertintinas kaip bandymas palengvinti paminklo statybos organizacinius ir finansavimo klausimus. 1992 m. susibūręs organizacinis komitetas, vadovaujamas didelį autoritetą mieste turėjusio buvusio vykdomojo komiteto pirmininko Alfonso Žalio, pradėjo rinkti lėšas, siekdamas į paminklo statybą įtraukti kuo daugiau žmonių, nes „tokiausie reikšminguose įvykiuose [...] turi dalyvauti ne tiek įvairaus lygio valdžia, kiek patys žmonės“⁴⁴. Visiems rėmėjams buvo teigiama, kad jie prisideda prie pirmosios lietuviškos knygos įamžinimo, tai buvo užfiksuota ir iškaltame ant paminklo postamento užrašė. Tokį tikslą parėmė Klaipėdos įmonės ir organizacijos, užsienio lietuvių bendruomenės; skatinami aktyviai prisidėjo net miesto moksleiviai. Tačiau beveik visi pasisakiusieji atidengimo 1997 m. rugsėjo 1 d. iškilmėse praplėtė paminklo reikšminį turinį, pirmiausia akcentuodami Mažosios Lietuvos kaip regiono, kuriame gimė Martyno Mažvydo knyga, reikšmę, o prezidentas Algirdas Brazauskas Klaipėdos miestą net pervadino Mažosios Lietuvos centru⁴⁵. Daugelio pasisakiusių kalbose aiškiai stengtasi priminti pirmosios lietuviškos knygos integracinį vaidmenį (jos sudarytojas rengė katekizmą tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Prūsijos Hercogystėje gyvenusiems lietuviams), taip pat akcentuojant M. Mažvydo kaip Mažąją ir Didžiąją Lietuvą vienijančios figūros vaidmenį. Maža to, pačių lietuvininkų etnonimas buvo memorializuotas pervadinus aikštę, kurioje pastatė paminklą. Lietuvininkų aikštės pavadinimo atsiradimas yra vienas iš nedaugelio atvejų, kai memorializuojama šiuo metu tebegyvybinga grupė, o tai, manytumėme, kuo akivaizdžiausiai išryškina instrumentinę santykio su lietuvininkais strategiją Klaipėdos mentalinio pasisavinimo procese (praeities lietuvininkai šiame procese tapo įrankiu jau sovietmečiu; įdomiausia yra tai, kad įrankiu tapo ir dabarties lietuvininkai). Visa tai tarsi liudytų tipišką režimų kaitą lydinčią viešųjų erdvių reikšminio turinio konversiją: ta pati viešoji erdvė, kuri 1945–1991 m. buvo susieta su buvusia „tarybine“ tapatumo orientaciją palaikiusiu kilmės mitu⁴⁶, dabar buvo susieta su kitu, „lietuviškosios“ Klaipėdos, kilmės mitu. Tačiau dar neskubėkime iš to daryti išvadų.

„Mažosios ir Didžiosios Lietuvos vienybę“, taigi ir Klaipėdos priklausomybę Lietuvai, turėjo išreikšti ir kitas paminklas „Arka / Vartai“, kurio atidengimas 2003 m.

buvo susietas su dviem pagrindinėmis dabar Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai legitimuojančiomis datomis: 80-osioms Klaipėdos krašto „susijungimo su Lietuva“ metinėms ir 85-osioms vadinamojo Tilžės akto metinėms. Šio paminklo statyba miesto spaudoje ir visuomenėje sukėlė labai didelius prieštaravimus: spauda pliekė autorius ir iniciatorius pirmiausia dėl pernelyg ekspresyvios formos; miesto lietuvininkų bendruomenėje diskusijas sukėlė iš konteksto išimti ir ant viršutinės monumento sijos iškalti rašytojos levos Simonaitės žodžiai „Esame viena tauta, viena žemė, viena Lietuva“, kurie ne tik nepaiso kultūrinio lietuvininkų savitumo, bet dar ir labai primena vieną vokiškojo nacionalizmo lozungą. Pažymėtina, kad paminklo, kurio atsiradimą inicijavo tuomet Seimo narys (buvus A. Žalio pavaduotojas vykdomajame komitete) Valentinas Greičiūnas, statybos organizacinį komitetą šįsyk sudarė gerokai įtakingesnės verslo ir politikos figūros, ir paminklas taip pat buvo finansuojamas rėmėjų lėšomis⁴⁷.

Vis dėlto ypač svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors šie paminklai išties atspindėjo tą patį Klaipėdos mentalinės lituanizacijos kontekstą, viešojoje atminimo kultūroje šandien jie nevaidina jokio reikšmingo vaidmens. Nė vienas iš šių paminklų šandien nėra įtrauktas į viešojo atminimo ceremonijas, o jų politinį eksploatavimą šiuo metu laikytume potencialiu, bet ne aktualių faktų. Tai, kad M. Mažvydo paminklo atidengimo metu buvo sakomos labai aiškiai orientuotos kalbos, kaip ir tai, jog į „Paminklo vieningai Lietuvai“ atidengimą atvyko keli tuometiniai Lietuvos vadovai (socialdemokratų atstovai), atrodo, laikytina vienkartiniais bandymais politiškai panaudoti paminklus. Šių aktų vienkartiškumas verčia jus laikyti ne tiek senųjų praktikų tęsinium, kiek jų atspindžiu ir inertišku simuliacijai. Maža to, tai, kad prie pastarųjų paminklų nevyksta jokios viešojo atminimo ceremonijos ar ritualai (nebėra nieko panašaus į tarpukarį ar sovietmečių, kai paminklai būdavo aktyviai pajungiami politiniam ceremonialui), liudytų, kad arba statomi nauji paminklai nereikalauja viešojo atminimo ritualų, arba tokie ritualai dar nesukurti, o tai savo ruožtu leistų teigti, kad ir pati paminklų statybos intencija tampa senųjų praktikų atspindžiu ir simuliakru (tiesa, prie M. Mažvydo paminklo kasmet rugsėjo 1 d. vyksta mokslo metų atidarymo šventė, kuri betgi semantiškai visai nepanašī į anksčiau prie paminklų vykdavusius ritualus ir ceremonijas).

Prie viso to reikėtų pažymėti ir atvirkščią pastebėjimą: iki nepriklausomybės atkūrimo iškilę Klaipėdos paminklai (1923 m. „sukilėliams“, K. Donelaičiui arba SSRS karių kapinėse), prie kurių viešojo atminimo ceremonijos ir ritualai jau vykdavo atitinkamai tarpukariu arba sovietmečiu, šandien tokių ceremonijų ir tokių ritualų vis dar reikalauja, ir nėra požymių, kad šios tradicinės simbolių ritualizacijos formos būtų atsiskačia.

Ką tai sako apie viešąją atminimo kultūrą Klaipėdoje? Aktyviausiai „jamžinimo“ iniciatyvos vis dar inertiškai plaukia iš tos pačios asociacijų struktūros, kuri susikūrė vėlyvuosiu sovietmečiu. Šios iniciatyvos dažnai tėra vienkartiniai aktai (gatvėvardžio suteikimas, paminklo statyba) ir neformuoja tokių vertybinių orientacijų, kokios buvo

formuojamos tarpukariu ar sovietmečiu. Svarbiausia, nėra jokių požymių, kad viešojoje atminimo kultūroje atsirastų kokia nors vertybiškai orientuojanti alternatyva. Kol kas tegalime iškelti klausimą, ar visa tai nerodo, jog viešojo atminimo kultūra Klaipėdoje pamažu praranda telkiantįjį pagrindą nacionalizmo idėjų pagrindu? Ir kas tokiu atveju atsitinka su pačia viešąja atminimo kultūra?

Decentralizuota atminimo kultūra

Akcentuodami viešosios atminimo kultūros Klaipėdoje lituanizaciją paskutiniame XX a. dešimtmetyje, nenorime pasakyti, kad nebūta kitų santykio su praeitimi tendencijų. Iš tiesų bandymai daryti įtaką Klaipėdos viešajai atminimo kultūrai praeitame dešimtmetyje buvo gerokai įvairesni. Šiuo atveju reikia kalbėti jau ne apie kelias įtakos grupes (kaip, tarkime, tarpukario ar pokario Klaipėdoje), bet mažiausiai apie keliolika įtakos grupių, ir kiekviena jų turi savitą praeities traktuotę. Viešojoje atminimo kultūroje per pastaruosius du dešimtmečius išryškėjo įvairių grupių interesai, idėjinė ir vertybine prasme tarpusavyje dažnai net nesuderinti. Šiame straipsnio skyriuje pabandysime struktūrizuoti viešąją atminimo kultūrą, įvardindami bent kelias tokias grupes. Jos skyrėsi dydžiu, įtakos galimybėmis ir pan. Nepaisant to, kiekvienai jų buvo būdingas siekis viešai fiksuoti savo grupinius atsiminimus numanant, kad šie atsiminimai turi būti (arba jau yra) reikšmingi ir likusiai visuomenei daliai.

Pirmąją grupę galima sąlygiškai pavadinti lietuvininkais ir jų rėmėjais; jai priskirtume ne tik savo lietuviškumą pozicionuojančius senųjų Klaipėdos krašto gyventojų palikuonis (gyvenančius ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, pvz., Vokietijoje, JAV, Kanadoje), bet ir dalį anksčiau minėtų humanitarų ir kraštotyrininkų. Šios grupės iniciatyvos pasižymėjo atskirų lietuvininkų personalijų memorializacija. Ypač pažymėtina savita lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“ inicijuota praktika pargabenti pokario metais Vokietijoje palaidotų žymių lietuvininkų veikėjų palaikus ir perlaidoti juos buvusioje Klaipėdos krašto erdvėje. 1991 m. bendrijos rūpesčiu iš Veinhaimo (*Weinheim*) ir Detmoldo buvo pargabenti politikas Erdmno Simonaičio bei filosofo Vydūno palaikai. Spalio 19 d. Vydūnas buvo perlaidotas Bitėnų kapinaitėse, o spalio 24 d. – E. Simonaitis perlaidotas Klaipėdoje, Lėbartų kapinėse. „Patriarcho“ M. Jankaus palaikus, pargabenus iš Flensburgo, 1993 m. gegužės 30 d. perlaidojo Bitėnuose. Kunigo Viliaus Gaigalaičio ir jo žmonos Marijos palaikai 1994 m. kovo 26 d. buvo perlaidoti Elnišks kapinaitėse prie Priekulės⁴⁸. Kita šios grupės naudota „jamžinimo“ praktika buvo gana įprasta – atminimo lentų kabinimas. Pvz., 2001 m. rugpjūčio 24 d. ant namo Liepų g. 28 Klaipėdoje sienos buvo atidengta atminimo lenta gana ilgai užmirštai asmenybei – tarpukario metų lietuvininkų veikėjui Endriui Rėžulaičiui⁴⁹.

Panašias iniciatyvas įgyvendino ir kita grupė – dabartinėje Vokietijoje gyvenantys buvę Klaipėdos krašto gyventojai vokiečiai. Jie, palaikydami ryšį su Vokiečių-lietuvių kultūros draugija Klaipėdoje (nuo 1993 m. – Klaipėdos vokiečių bendrija), daugiau rūpinosi senojo Klaipėdos miesto kultūros įamžinimu bei vokiečių-lietuvių koegzistencijos praeityje akcentavimu (tokį tikslą palaikė ir Nidoje 1995 m. įsteigtas Tomo Mano (*Thomas Mann*) kultūros centras bei Klaipėdoje 1996 m. atidaryti vokiečių bendrijos Simono Dacho namai). Pvz., 1948 m. Hamburge įkurtos kraštiečių darbo grupės „Arbeitsgemeinschaft der Memellandkreise“ rūpesčiu buvusiose (sovietmečių sunaikintose) miesto kapinėse 1992 m. buvo pastatytas paminklinis akmuo palaidotiesiems jose iki 1944 m. rudens su užrašu dviem kalbomis; 2002 m. draugija pasirūpino skulptūros „Atsisveikinimas“, simbolizuojančios visų klaipėdiškių pabėgėlių likimus 1944–1945 m., atsiradimu⁵⁰ priešais Klaipėdos geležinkelio stotį (autoriai Leo ir Renatė Janiškovskiai (*Leo* ir *Renate Janischowsky*) iš Štainfurto). Kita, „Ännchen von Tharau“ draugija 1993 m. Klaipėdos centrinio pašto atidarymo šimtojo jubiliejaus proga ant pastato Liepų g. 16 įrengė atminimo lentą mieste gimusiam astronomui Frydrichui Vilhelmui Argelanderiui (*Friedrich Wilhelm Argelander*)⁵¹ (Klaipėdos kraštotyrininkai puoselėjo mintį įamžinti šią asmenybę dar 9 dešimtmetyje), taip pat inicijavo karalienės Luizės apsilankymą Klaipėdoje įamžinančios memorialinės lentos su bareljefu atsiradimą (lenta 1999 m. liepos 30 d. atidengta ant pastato Danės g. 17)⁵². Tad iš esmės ir šios grupės interesai apsiribojo jų kolektyvinės atminties simbolių memorializacija, kita vertus, pačioje Klaipėdoje nebūta aktyvesnių interesų instrumentalizuoti šią grupę taip, kaip atsitiko su minėtają lietuvininkų grupe, kadangi viešojo praeities samprata, skatinusi matyti tik lietuvių miesto ir krašto praeityje, tam nebuvo itin palanki.

Kaip trečiąją interesų grupę įvardintume tremtinių organizacijas. Praėjusio dešimtmečio pradžioje visoje Lietuvoje tai buvo viena iš įtakingiausių viešajai praeities sampratai dariusių įtaką grupių. Jau maždaug 1989 m. įvairiose miesto viešosiose vietose (dažniausiai skveruose) itin suaktyvėjo stichiška pavienių asmenų grupių iniciatyva įrengiamų medinių ir mūrinių kryžių statyba tremtiniams atminti. 1992 m. Klaipėdoje buvo pradėtos rinkti buvusių politinių tremtinių ir kalinių, miesto įmonių bei organizacijų aukos, iš kurių kitų metų rugpjūčio 22 d. skverelyje priešais pastatą, kuriame pirmaisiais pokario metais veikė NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariato) Klaipėdos padalinys, buvo atidengtas bronzinis paminklas „tautos kančiai atminti“ (autorius – Juozas Genevičius, meistras – Kazys Černiauskas)⁵³. Birželio 14 d., kuri dar 1989 m. buvo pradėta minėti kaip Gedulo ir vilties diena, trėmimų metinių proga 1997 m. skvere prie paminklo buvo įrengtas memorialas politiniams kaliniams ir tremtiniams.

Dar viena grupė – II Pasaulinio karo veteranai. Nors 1991 m. rugpjūčio 23 d. buvo nukeltas Pergalės paminklas, jų grupinius atsiminimus siejančią memorialinę funkciją tebeatliko SSRS karių kapinės S. Daukanto gatvėje. Po nepriklausomybės atkūrimo „išvadavimo“ minėjimai jose tebevyko, nors gerokai kuklesni, nei būdavo iki 1990 m.

Klaipėdoje būta žmonių, kurie stengėsi integruoti šiuos minėjimus į besikeičiančią viešo atminimo situaciją. Pvz., 1993 m. spaudoje raginta pagerbti 5,5 tūkst. žuvusiųjų bei atminti šį įvykį kaip Klaipėdos susijungimą „su Didžiąja Lietuva“⁵⁴. Visgi netrukus 1945 m. sausio 28 d. įvykiams įvardinti iš grynai lietuviško konteksto buvo pasiskolinta „okupacijos“ klišė, o tai, žinoma, kompromitavo tą įvykių prasmę, kokią buvo įprasta teigti sovietmečiu. Po to karo veteranai rado išeitį iš dalies perkeldami buvusių sausio 28 d. minėjimų turinį į gegužės 9 d., kaip Pergalės dienos minėjimus, kurių ceremonijas teberengia kasmet karių kapinėse, nors sausio 28 d. taip pat nėra pamiršta.

Žydų bendruomenė Klaipėdoje (atkurta 1989 m.), kurios likimas XX a. vidury daugelį metų viešai buvo visiškai deaktualizuotas, irgi bandė priminti apie save. Miesto spaudoje pasirodė pirmieji bandymai apžvelgti Klaipėdos žydų istoriją⁵⁵. Tačiau iškilus turto restitucijos klausimui, miesto savivaldybė pirmaisiais nepriklausomybės metais grąžino žydų bendruomenei tik senąsias kapines ir pastatą jose. Klaipėdoje įkurtas Lietuvos žydų kultūros draugijos skyrius pasirūpino, kad 1991 m. pradžioje šios kapinės, sunaikintos pokario metais, pagal archit. Sauliaus Manomaičio projektą būtų kiek įmanoma atkurtos, iškelta sovietmečiu kapinėse įrengta radijo trukdymų stotis, su projektuotas memorialas: į kapinių tvorą buvo įmontuoti aptikti pavieniai buvusių kapinių paminklinių ir antkapinių akmenų likučiai, lenta su įrašu lietuvių ir hebrajų kalbomis „Atminkite nacistinių budelių žiauriai sunaikintą Klaipėdos žydų bendruomenę“, o pačiose kapinėse įrengtas akmuo su Dovydo žvaigžde ir simbolinė alėja „Pasaulio tautų teisuoliams“. Iškilmingas palaičių perlaidojimas kapinėse įvyko 1991 m. gegužės 10 d.⁵⁶

Dar kelios grupinių interesų išraiškos: 1991 m. liepos 26 d. ant namo sienos Sankryžos g. 7, kuriame 1927–1933 m. gyveno Liudas Stulpinas, jūrininkų klubo iniciatyva atidengtas pirmojo lietuvių kapitono skulptūrinis biustas ir memorialinė lenta (skulpt. Julius Michevičius, archit. Petras Šadauskas)⁵⁷; 2001 m. birželio 21 d. skulptūrų parke atidengtas kenotafas aštuoniolikos per uraganą Ramiajame vandenyne 2000 m. žuvusių transportinio refrižeratoriaus „Linkuva“ jūrininkų atminimui su įgulos narių pavardėmis ir įrašu „Jie negrįžo iš jūros“ (pastatytas „Linkuvos“ įgulos jūrininkų artimųjų iniciatyva, skulpt. Gintautas Jonkus, archit. V. Mazurkevičius)⁵⁸; 2008 m. liepos 5 d. buvusios LPS Klaipėdos iniciatyvinės grupės narių iniciatyva LPS dvidešimtmečio sukakčiai Tiltų g. įrengtas paminklinis akcentas „Mūsų Sąjūdis 1988“ (aut. Vytautas Karčiauskas)⁵⁹; 2009 m. vasario 15 d. Afganistano karo veteranų organizacijos Klaipėdoje „Miražas“ iniciatyva SSRS kariuomenės galutinio išvedimo iš Afganistano dvidešimtmečio proga ant pastato Vytauto g. 7 (buv. karinio komisariato, iš kur buvo siunčiami jaunuoliai atlikti privalomąją tarnybą) atidengta atminimo lenta devynioms SSRS ir Afganistano karo aukoms klaipėdiečiams (dizaineris Saulius Rimkus)⁶⁰.

Šiame kontekste galime įvardinti vos kelias mieste realizuotas „įamžinimo“ iniciatyvas, nesusijusias su aukščiau išskirtais grupinių atsiminimų įprasminimo interesais. Pvz., 1993 m. gegužės 24 d. prie Vilhelmo kanalo atidengtą pa-

minklinį akmenį Prancūzijos karo belaisviams, žuvusiems kasant šį kanalą 1871–1873 m.⁶¹, arba 2007 m. sausio 10 d. dailės klubo „Guboja“ iniciatyva ant S. Šimkaus konservatorijos pastato atidengtą atminimo lentą Vydūnui (skulpt. Sergėjus Plotnikovas).

Kaip matyti iš paminėtų faktų, pastaruosius kelis dešimtmečius su labai retomis išimtimis Klaipėdoje dominuoja kolektyvinių atsiminimų įprasminimas. Be to, daugiausia tai – pagyvenusių žmonių (Antrojo pasaulinio karo veteranų, tremtinių, lietuvininkų, klaipėdiškių išėivijos Vokietijoje) atsiminimų įprasminimas (ir vėl išskyrus kelis atvejus, pvz., atminimo akcentų „Linkuvos“ įgulos artimųjų ar žuvusiųjų per karą Afganistane). Taigi matome tendenciją, kai viešoji atminimo kultūra tampa pagyvenusių žmonių atsiminimų įprasminimo arena. Matome ir kitą, jau anksčiau pastebėtą, tendenciją – įrengiama daug naujų atminimo lentų, statomi nauji paminklai, bet vos keli naujai įrengti memorialiniai akcentai (pvz., kenotafas „Linkuvos“ įgulai) vaidina aktyvų vaidmenį atminimo kultūroje.

Be to, iš visų įvardintų grupių reikėtų išskirti kelias, kurios ne tik realizavo savąsias „iamžinimo“ iniciatyvas, bet ir turėjo galimybę daryti didesnę poveikį viešajai praeities sampratai Klaipėdoje. Tai pirmiausia sietina su praeities traktavimo pokyčiais, išryškėjusiais XX a. 9–10 dešimtmečių sandūroje. Geriausias pavyzdys čia yra buvę pasipriešinimo režimui dalyviai. Lietuvoje plėtojant „pasipriešinimo sovietiniam režimui“ bei gyventojų trėmimo Stalino laikais diskursą, tapo aktualu nustatyti, kaip šie reiškiniai pokariu palietė Klaipėdos miestą. Jau 1991 m. vietinėje spaudoje pasirodė kraštotyrininko, Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus bendradarbio Kazio Budgino straipsnis apie pogrindį Klaipėdoje, sukritikuotas į viešumą iškilusio šio pogrindžio dalyvio Česlovo Karecko, po kelerių metų paskelbusio savo atsiminimus atskira knyga⁶². Apskritai Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, kaip politinė organizacija, gana daug prisidėjo prie „sovietinės okupacijos“ įvaizdžio formavimo pirmaisiais nepriklausomybės metais, toliau bene aktyviausiai priešindama gyventojus su neseniai išgyventa patirtimi. 1992 m. rudenį Aukščiausiosios Tarybos nutarimu buvo įkurtas Valstybinis Lietuvos gyventojų genocido tyrimo centras, turėjęs „atkurti istorinę tiesą ir teisingumą“⁶³. Ko gero, duokle laikmečiui galima būtų vadinti tai, kad šio centro pradėta didelio masto leidybinė programa formavo iš esmės neigiamą viso pokarinio laikotarpio įvaizdį. Pirmieji po nepriklausomybės istoriografijos bandymai apžvelgti šį laikotarpį Klaipėdoje irgi turėjo aiškų duoklės konjunktūrai atspalvį⁶⁴.

Svarbu pažymėti, kad prie pirmoje praėjusio dešimtmečio pusėje palyginti sėkmingai pradėto plėtoti represijų ir pasipriešinimo okupacijai diskurso nemažai prisidėjo kraštotyrininkai. Pvz., Bernardas Aleknavičius, anksčiau daugiausia rašęs apie Mažąją Lietuvą, sugebėjo aprėpti ir „lietuvių tautos genocido“ pokario metais tematiką⁶⁵. Kas atsitinka, kai tarpukariniai Mažosios Lietuvos istorijos vaizdiniai kraštotyrininkų mąstyme susilieja su „genocido“ tematika, įtaigiai rodo Lietuvos Respublikos Seimo 2006 m. liepos 19 d. patvirtinta Atmintinų dienų įstatymo pataisa,

pagal kurią spalio 16-oji tapo „Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena“⁶⁶. Šio įstatymo priėmimo klausimu pareiškus pastabas profesionaliems istorikams⁶⁷, pasireiškė puolamoji reakcija. Panašu, kad kaip ir sovietmečiu, kraštotyrininkai tebemaną, kad profesionalūs istorikai yra kažkieno pasamdyti „klastoti istoriją“⁶⁸, tad jų pačių misija esanti skleisti „nesuklastotą“ istoriją, nors faktiškai tai pasireiškia nacionalistinių mitų reproduktivumu. Atrodo, tebemanoma, kad hagiografinio tipo lietuvių tautos kankinystės pavyzdžiai gali sutelkti visuomenę, visiškai nepaisant to, kad per pastaruosius du dešimtmečius iš esmės pasikeitė komunikacijos galimybės (internetas atvėrė galimybės viešos komunikacijos globalizacijai), ir ta įtaka, kurią visuomenę telkiantys kanonai galėjo padaryti tarpukariu ar net XX a. 9–10 dešimtmečių sandūroje, šiandien nebeįmanoma.

Tokiame kontekste, žinoma, aktualėja klausimas, ar šiandien jau galima Klaipėdoje atvira ir neksefobinė praeities samprata ir nekonfliktinė atminimo kultūra?

Skulptūros, dedikuotos poetui Simonui Dachui, atstatymo Klaipėdoje pavyzdys rodytų, kad įmanoma rasti simbolių, kurie būtų priimtini daugiau nei vienai interesų grupei, kurie atitiktų daugiau nei vieną tapatybę orientuojantį praeities naratyvą ir suartintų, o ne priešintų visuomenę. Ši skulptūra buvo atstatyta klaipėdiškių išėivijų, Mainze susibūrusių į „Ännchen von Tharau“ draugiją, ir Hainco Radzivilo (*Heinz Radziwill*), kuriam 1991 m. miesto taryba po mirties suteikė Garbės piliečio vardą, iniciatyva. Simono Dacho reljefinį portretą bei bronzinę skulptūrą, remdamasis ikonografinė medžiaga ir sumažinta originalios Alfredo Kiuno (*Alfred Kühn*) skulptūros kopija, aptikta Vokietijoje (skulptūros originalas buvo pastatytas 1912 m.), atkūrė Berlyno skulptorius Haraldas Hakė (*Harald Haacke*). Paminklo atidengimo ceremonijoje 1989 m. lapkričio 18 d. dalyvavo 5 dešimtmetyje pasitraukę į Vokietiją klaipėdiškiai, pokariu iš visos SSRS į miestą atsikėlę gyventojai bei lietuvininkai, kurie tądien pirmąkart išskleidė naujai atkurtą simbolį – vadinamąją Mažosios Lietuvos vėliavą. Simono Dacho pagerbimas tokiu būdu įvyko kaip buvusių ir esamų miesto gyventojų simbolinio susitaikymo ženklas (vykdomojo komiteto pirmininkas A. Žalys pavadino paminklą „meilės ir santarvės simboliu“⁶⁹).

Nepaisant to, kad, kaip minėta, mieste būta žmonių, kurie sugebėjo interpretuoti šį paminklą tik nacionalizmo sąvokų ir simbolių sistemos ribose, išties „Taravos Anikės“ atstatymas buvo vienas pirmųjų požymių, kad nacionalizmo ideologija ir režimo(-ų) reikmės Klaipėdoje nustos būti lemiančiu viešo praeities reflektavimo kriterijumi. Dar palankesnė atmosfera susidarė po to, kai neapibrėžtos ar tik įsivaizduojamos vokiečių paraiškos, 1990 m. rugsėjį pasirašius vadinamąją „2+4“ sutartį, kuria VFR atsisakė bet kokių teritorinių pretenzijų, buvo iš esmės išsklaidytos, o atvėrus sienas, Vokietijoje gyvenę klaipėdiškiai, įžvelgę pozityvių pokyčių, irgi ėmė švelninti toną. Išėivijoje leidžiamo klaipėdiškių bendruomenės laikraščio „Memeler Dampfboot“ redaktorius Bernhardas Maskalis (*Bernhard Maskall*) 1992 m. pareiškė, kad „Mūsų ateities garantas – draugiškas bendradarbiavimas. Mums nieko

nerieikia dalintis šioje žemėje, mums reikia draugauti ir padėti vieni kitiems“⁷⁰.

Kaip šis kvietimas buvo atlieptas pačioje Klaipėdoje? Iš tiesų galima matyti tam tikrą „vokiškosios“ Klaipėdos praeities elementų pasisavinimo tendenciją, kuri visų pirma buvo susijusi su miesto simbolikos poreikiais. Pvz., nemažai problemų sukėlė 9–10 dešimtmečių sandūroje iškilusi reikmė turėti miesto heraldinį simbolį. Įvairūs periodiniai leidiniai („Tarybinė Klaipėda“, „Mažoji Lietuva“) savo emblemose naudojo dar 1961 m. dailininko Jono Stumbrio sukurtą senojo herbo atvaizdą⁷¹, tačiau herbo kaip tokio miestas pokariu neturėjo. Sprendžiant jo atkūrimo klausimą, reikėjo atlikti nuodugnią heraldinę studiją, ir tai pavyko padaryti tik tuometiniam Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus direktoriui Vladui Žulkui bendradarbiaujant su Vokietijos mokslininkais (Svenu Ekdaliu (*Sven Ekdahl*) ir Ekhardu Matėsu (*Eckhard Matthes*)), kurių dėka Klaipėdą 1991 m. pab. pasiekė seniausių išlikusių miesto antspaudų spaudų ikonografija. Remdamiesi XV ir XVII a. „vokiško“ miesto spaudų ikonografija, dizaineriai Kęstutis Mickevičius ir Jūratė Valinčytė pagamino Klaipėdos herbo etaloną, o tekstilinininkė Birutė Koncevičiūtė-Bernotienė pasiūlo miesto reprezentacinę heraldinę vėliavą⁷². 1992 m. liepos 1 d. Aukščiausioji Taryba patvirtino herbo šabloną, o rugpjūčio 1 d. Marijos Taikos karalienės bažnyčioje buvo pašventinta miesto vėliava.

Paminėtinas ir kito „vokiškos“ Klaipėdos praeities elemento pasisavinimo atvejis: nuo 1991 m. buvo pradėta minėti miesto įkūrimo diena. Šiuo atveju buvo atgaivinta XIX a. Klaipėdos miesto tradicija ir įkūrimo dieną nutarta minėti rugpjūčio 1 dieną, minint Vokiečių Ordino didžiojo magistro vietininko Livonijoje ir Kuršo vyskupo 1252 m. pasiektą galutinio susitarimo statyti pilį ir prie jos kurti miestą datą. Įdomiausia šiuo atveju tai, kad kasmet iš tiesų minima ne tiek Klaipėdos miesto, kiek Vokiečių ordino pilies steigimo data, o šių minėjimų ceremonialui realizuoti, atrodo, visai neatsitiktinai yra pasirinkta piliavietė (kasmet rugpjūčio 1 d. iškeliamą miesto vėliava piliavietėje). Panašu, kad tai reiktų sieti pirmiausia su miesto administracijos pastangomis „išsikovoti“ piliavietės teritorijos perdavimą miestui (pokariu piliavietės teritorijoje buvo įkurta laivų remonto įmonė, tik 2000 m. savivaldybė perėmė didžiosios piliavietės dalies teritorijos valdymą⁷³) bei sukurti joje patį miestą reprezentuojantį centrą (naujausias postūmis šioje srityje – nuo 2008 m. ypač aktyviai propaguojama mintis atstatyti XVII a. pilies korpusus ir dalį gynybinės sistemos). Tokioje situacijoje miesto teisių suteikimo Klaipėdai sukaktis (t. y. paties miesto įsteigimo faktas) yra pamiršta, tad nenuostabu, kad 2008 m. niekas, išskyrus istorikus, mieste nežinojo, kad buvo Klaipėdos miesto 750-metis (viešai jis buvo atšvėstas jau 2002 m.).

Visgi tokie viešo „vokiškos“ Klaipėdos praeities elementų pasisavinimo atvejai yra pavieniai, ir neatrodo, kad šiuo aspektu Klaipėdoje būtų įvykęs radikalus praeities traktavimo perversmas. Istorikai Klaipėdoje jau du dešimtmečius bando veikti šia linkme, tačiau kiekvieną bandymą įvesti naują „vokiškos“ praeities elementą arba išvis nustoti žvelgti į Klaipėdos praeitį pro nacionalistinių kategorijų akinius visuomenė vertina itin atsargiai.

Apie istorikų veiklą Klaipėdoje šiame straipsnyje beveik nebuvo rašoma. Galbūt kiek nepelnytai. 1992 m. prie Klaipėdos universiteto įsteigtas Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras profesionaliai Klaipėdos istoriografijai ir profesionaliems regioninės praeities tyrimams neabejotinai davė patį didžiausią ligi šiol postūmį. Pažymėtinos ir šiai institucijai priklausiusių ir tebeprisiklausančių istorikų iniciatyvos skleisti kritinį požiūrį į praeitį Klaipėdos visuomenėje. 1992 m. liepą miesto jubiliejaus proga centras organizavo pirmąją tarptautinę konferenciją⁷⁴, išryškindamas įvairių etnosų tarpusavio koegzistenciją Klaipėdos praeityje ir taip pateikdamas alternatyvą vien tik lietuviškosios miesto praeities sampratai⁷⁵. 1993 m. pr. panaši konferencija „Klaipėdos susivienijimas su Lietuva ar Memelio anšliusas“, kuria buvo išreikštos istorikų pastangos koreguoti mitais apipintą Klaipėdos „sukilimo“ interpretaciją, buvo surengta 70-ųjų Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos metinių proga⁷⁶. Nors šios pastangos neabejotinai paskatino viešas diskusijas aktualiais praeities klausimais, apie jų rezultatyvumą, ypač trumpalaikėje perspektyvoje, sunku spręsti. Spauldoje ir viešojoje atminimo kultūroje vis atsinaujinančios mitinės 1923 m. „sukilimo“ traktuotės iš esmės liudydų, kad profesionalios istoriografijos pastangos ne visų grupių yra priimamos. Tai neturėtų stebinti, kadangi tam tikriems simboliams ir tam tikroms naratyvinėms ir prasminėms struktūroms tapus kolektyvinės atminties ir grupinės tapatybės dalimi, pastangos keisti šių simbolių bei struktūrų prasmę, ypač kai kalbame apie vienalaikės patirties traktavimą, yra pasmerktos.

Išvados

Susiformuoti palankioms Klaipėdos mentalinio pasisavinimo (jos lituanizavimo) sąlygoms reikėjo trijų veiksmų: 1) režimo sankcionuoto viešosios komunikacijos turinio atitinkamo kryptingumo; 2) palankios socialinės terpės Klaipėdoje, kurioje galėtų aktyviai cirkuliuoti šį turinį palaiKANČIOS reikšmės; 3) šios socialinės terpės įtakos vietinėje komunikacinėje erdvėje. Nuo XX a. 7–8 dešimtmečių sandūros, kai susipynė šie trys veiksniai, „lietuviškoji“ Klaipėdos praeitis buvo įtvirtinama miesto viešojoje komunikacijoje. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje ši tendencija pasiekė kulminaciją. Klaipėdos praeitis buvo sutapatinta su Mažosios Lietuvos regiono erdvėlaivyste ir laiku, o šio regiono praeitis savo ruožtu buvo įsivaizduojama kaip išimtinai „lietuvių“ praeitis. Tai rodo 1988–1991 m. įvykęs datos, legitimuojančios Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai, funkcijos „grąžinimas“ 1923 m. sausio 15-ajai, vadinamojo „Tilžės akto“ kaip papildomo legitimuojančio pagrindo iškėlimas, gatvėvardžių keitimo specifika, paminklų statyba, pirmosios po nepriklausomybės atkūrimo įrengtos miesto muziejaus ekspozicijos koncepcija ir kt. straipsnyje pristatyti duomenys. Viešosios praeities sampratos lituanizavimas daugiausia vyko vėlyvuojū

L. Brežnevo valdymo periodu susiformavusios asociacijų struktūros, kurių sudarė Klaipėdos kraštotyrininkai, intelektualai bei dalis miesto administracijos nomenklatūros, iniciatyva. Šios asociacijų struktūros, kurios nariai iki šiol užima įvairius svarbius postus mieste, poveikis viešajai atminimo kultūrai Klaipėdoje XX a. pab. – XXI a. pr. atrodo esąs aktyviausias.

Viena vertus, tai, kad šios struktūros tapatybės ideologija yra paremta tarpukario tautinio mąstymo kategorijomis, ir antra vertus, tai, kad profesionalioje Klaipėdos istoriografijoje praeito dešimtmečio pradžioje išryškėjo denacionalizavimo tendencijos, gana aiškiai atskiria kraštotyrininkų ir profesionalių istorikų Klaipėdos praeities sampratas ir provokuoja tarp jų konfliktą. Dominuojant „lietuviškos“ Klaipėdos praeities sampratai, panašu, kad mastas, kuriuo minėta asociacijų struktūra yra linkusi į viešąją atminimo kultūrą įsileisti „vokišką“ miesto praeitį, vis dar priklauso labiau nuo utilitarinių interesų.

Ryškiausiu pačios atminimo kultūros pokyčiu laikytina jos decentralizacija: viešumo konjunktūroje „tarybinę“ tapatumo orientaciją palaikiusiai atminimo politikai netekus galios monopolistiškai orientuoti viešojo atminimo, atminimo kultūra tapo įvairių grupinių atsiminimų (daugiausia pagyvenusių žmonių) įtvirtinimo arena. Tačiau beveik visi straipsnyje išskirtų grupių kolektyvinius atsiminimus įprasminę memorialiniai simboliai nevaizduoja aktyvaus vaidmens atminimo kultūroje. Ritualizacijai ir ceremonialui nėra pajungtas beveik nė vienas po nepriklausomybės atkūrimo iškilęs memorialinis akcentas. Ritualai bei ceremonijos beveik išimtinai susieti tik su tais memorialiniais akcentais, prie kurių tokios praktikos vykdavo tarpukariu arba sovietmečiu, ir tai aiškintina tradicijos faktoriumi. Šis reiškinys galėtų liudyti, kad grupės (išskyrus lietuvininkus), įrengdamos naujus memorialinius akcentus, neturi tapatybės ideologijos, kurią būtų galima politiškai panaudoti naujam visuomenės sutelktumui ir vertybinėms orientacijoms formuoti. Antra vertus, jis galėtų liudyti, kad keičiantis viešosios komunikacijos galimybėms, pačios tokio politinio panaudojimo reikmės nacionalistinių idėjų pagrindu netenka aktualumo.

Nuorodos

- 1 *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. A. Nikžentaitis, A. Ragauskas. Vilnius, 2004.
- 2 Safronovas, V. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. *Nauji pozitūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. Pocyte, V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 79–99; Safronovas, V. „Lietuviškosios“ praeities aktualizavimas kaip tapatumo orientacijos raiška pokario Klaipėdoje. *Lietuvos istorijos metraštis 2007/2*. Vilnius, 2008, p. 59–84. Pastaba: pirmajame šio straipsnio skyriuje daug kur

apibendrinami ankstesnių autoriaus straipsnių teiginiai. Tokiu atveju papildomos bibliografinės nuorodos neteikiamos.

- 3 Apie mentalinį „svetimų“ miestų ir jų praeičių pasisavinimą Šiaurės Rytų Europos miestuose žr. *Die Aneignung fremder Vergangenheiten in Nordosteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert)* (Nordost-Archiv, Bd. XV / 2006). Hrsg. von T. Serrier. Lüneburg, 2007.
- 4 Šapoka, A. Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje. *Naujoji Romuva*, 1932, gegužės 22, nr. 21 (73), p. 481–482.
- 5 Plačiau apie tai žr. Pocyte, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.
- 6 Nacionalizmo teoretikas Antonis Deividas Smitas (*Anthony David Smith*) skirtumą tarp primordialistų ir perenialistų aiškina tuo, kad pirmieji laiko tautas esant neatsiejama „natūralios tvarkos“ dalimi, suvokdami jas kaip natūralius ir pirmąpradžius padalytos žmonijos vienetus. Tuo tarpu perenialistai mano, kad tautos egzistuoja tiek ilgai, kiek gali paliudyti rašytiniai šaltiniai, nors ir nemano, kad žmonijos pasidalijimas į tautas esti pirmąpradis arba susijęs su „natūralia tvarka“ (Smith, A. D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford/New York, 1999, p. 3–6).
- 7 Vydūnas. *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Kulturhistorische Darlegungen*. Tilsit, 1932.
- 8 Pocyte, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje ...*, p. 108.
- 9 Jankus, M. *Lietuwininku bei Lietuvos Nusidawimai*. Bitėnai, 1897; [Vydūnas]. *Senutė*. Bitėnai, 1904.
- 10 [Bruožis, A.] *Prusu Lietuwei. Perzwalga lietuwišku Peticijonu, Deputacijonu bey polytißku Weikimu*. Lužen, 1906; [Bruožis, A.] *Probočių anūkas. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920; [Bruožis, A.] *Klaipėdiškis*, A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodis*. Kaunas, 1923; Bruožis, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*. Red. V. Vileišis. Kaunas, 1935.
- 11 Rimka, A. Prūsų Lietuva ir lietuviai. *Lietuvos žinios*, 1914, liepos 1 (14) – 1914, liepos 20 (rugpjūčio 2), nr. 143–160.
- 12 Beheim-Schwarzbach, M. *Friedrich Wilhelm I. Colonisationswerk in Litthauen, vornehmlich die Salzburger Colonie*. Königsberg, 1879; Horn, A. *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säcularisation. 1525–1875*. Königsberg, 1890; Skalweit, A. *Die ostpreussische Domänenverwaltung unter Friedrich Wilhelm I. und das Retablissement Litauens*. Leipzig, 1906.
- 13 Pvz., žr. Rimka, A. Prūsų Lietuva ir lietuviai ...
- 14 Bruožis, A. *Mažoji Lietuva. Jos amžių įvykiai*. Klaipėda, 1929; Bruožis, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos ...*; Vileišis, V. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935; *Kovos kelias: Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas*. Red. J. Vanagaitis. Klaipėda, 1938.

- 15 Platesnę teorinę apžvalgą žr. Safronovas, V. Dominavimo raiškos praeities reprezentavimo diskurse / Expressions of domination in the discourse of the representations of the past. *Fotografijos, istorijos, žemėlapiai / Mapping Lithuanian Photography: Histories and archives*. Sud. V. Michelkevičius, A. Narušytė, L. Michelkevičė. Vilnius, 2007, p. 137–159.
- 16 1957 02 21 A. Sniečkaus kalba Komjaunimo Centrinio Komiteto plenumė. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 16892, ap. 2, b. 73, l. 22.
- 17 Pastarąjį Klaipėdai būdingą reiškinių, atrodo, iš dalies galima paaiškinti tuo, kad kraštotyros sąjūdis Klaipėdoje buvo gana glaudžiai susijęs su paminklosauga, ypač ta jos dalimi, kuri buvo vadinama „visuomenine paminklosauga“. Iš esmės dažnai tie patys žmonės buvo ir kraštotyrininkai, ir paminklosaugininkai. Jau 7–8 dešimtmečių sandūroje vietiniai kraštotyrininkai buvo išbandę tam tikrą spaudimo priemonę, kai pageidaujamos išsaugoti architektūros sąsają su „lietuviškumu“ postulavimas galėjo pastūmėti suteikti šiai architektūrai formalią apsaugą (Plg. Elertienė, B., Putrius, J. Lietuvių baudžiauninkų sukurtą. *Tarybinė Klaipėda*, 1969, gruodžio 10, nr. 288 (6723)).
- 18 Plg. Senn, A. E. *Bundanti Lietuva*. Vilnius, 1992, p. 36–42; Lieven, A. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius, 1995, p. 235–237.
- 19 Apie Lietuvos istoriografijos nacionalizavimo tendencijas žr. Nikžentaitis, A. Die Geschichtsschreibung in Litauen: Zehn Jahre nach der Wende. *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus (Österreichische Osthefte*, 44, 1/2). Hrsg. von A. Ivaniševič; A. Kappeler; W. Lukan; A. Suppan. Wien, etc., 2003, S. 204–207.
- 20 Sprendimą dėl paminklų Leninui ir Pergalei prieš Vokietiją Antrajame pasauliniame kare nukėlimo miesto tarybos prezidiumas priėmė dar 1990 m. rugpjūčio 20 d., tačiau SSRS kariuomenės Klaipėdos įgulos viršininko pulk. Ivano Černych įsakymu centrinėse aikštėse buvo išdėstyta ginkluota paminklų apsauga, kuri tvarkingai pasitraukė iš postų tik 1991 m. rugpjūčio 23 d., po to, kai žlugo pučas Maskvoje. Tą pačią dieną abu simboliai buvo demontuoti. Žr. *Klaipėda*, 1990, rugpjūčio 21, nr. 184 (12973); 1990, spalio 6, nr. 222 (13011); 1991, rugpjūčio 24, nr. 167 (13243).
- 21 Pvz., 1991 m. pabaigoje ant buvusio Vytauto Didžiojo gimnazijos pastato buvo sugrąžinti Gediminaičių stulpai bei žodžiai iš nacionalinio himno. Žr. *Klaipėda*, 1991, lapkričio 6, nr. 217 (13293).
- 22 *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. I dalis. Vilnius, 1993, p. 152–153.
- 23 Paminėta sukaktis. *Klaipėda*, 1993, sausio 16, nr. 9 (13608).
- 24 2006 07 19 LR Atmintinų dienų įstatymų 1 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006, rugpjūčio 8, nr. 87–3408.
- 25 Plečkaitis, V. Kaip Memelis tapo Klaipėda. *Tarybinė Klaipėda*, 1988, liepos 2, nr. 152 (12341).
- 26 Dar 1973 m. istorikas Robertas Žiugžda, išnagrinėjęs Lietuvoje išlikusius Užsienio reikalų ministerijos fondo archyvinius dokumentus, išryškino lemiamą Lietuvos vyriausybės vaidmenį Klaipėdos užėmimo akcijoje 1923 m. (Žiugžda, R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius, 1973). Tie, kurie netikėjo R. Žiugžda vien dėl to, kad jis buvo „sovietinis“ istorikas, galėjo tą pačią įvykių versiją perskaityti ir 1989 m. Lietuvoje perspausdintuose buvusio ministro pirmininko Ernesto Galvanausko – pagrindinės figūros, organizavusios „sukilimą“ – atsiminimuose (Galvanauskas, E. Kova dėl Klaipėdos. *Baltija: 1989*. Vilnius, 1989, p. 12–37). Tuo metu vietinėje spaudoje apie „sukilimo“ organizavimą Kaune rašė ir į Lietuvos šaulių sąjungos vaidmenį jį organizuojant gilinosi istorikas Vygantas Vareikis (Vareikis, V. Lietuvos šaulių Sąjunga ir Klaipėdos sukilimas. *Klaipėda*, 1991, sausio 12, nr. 9 (13086); Vareikis, V. Sukilimas. *Mažoji Lietuva*, 1991, balandžio 4, nr. 14 (104); 1991, gegužės 1, nr. 17 (107)).
- 27 Plečkaitis, V. Kiek žuvo sukilėlių 1923 m., vaduojant Klaipėdą. *Tarybinė Klaipėda*, 1988, lapkričio 6, nr. 255 (12444); Plečkaitis, V. 1923 metų sukilimui atminti. *Mažoji Lietuva*, 1989, sausio 6, nr. 14; Valiauskaitė, J. Klaipėdos sukilimas ir Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos. *Tarybinė Klaipėda*, 1989, sausio 14, nr. 12 (12501).
- 28 Plg. Safronovas, V. Tilžės akto mįslės. *Kultūros barai*, 2008, nr. 11 (528), p. 80–85.
- 29 Gocentas, V. Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“. *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. Vėlius. Kaunas, 1995, p. 431.
- 30 Publikacija perspausdinta, žr. Žiugžda, R. Klaipėda, o ne Memelis. *Tarybinė Klaipėda*, 1987, gruodžio 27, nr. 297 (12186).
- 31 Plg. Vareikis, V. Der Umgang mit Denkmälern. *Anna-berger Annalen*, 1999, Nr. 7, S. 98. Į Vokietijos spaudą pateko vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojos Elenos Blažienės žodžiai, esą atstatytoji Anikė būsianti „magnetas revanšistams“ (*Mažoji Lietuva*, 1989, gruodžio 20, nr. 26 (39)).
- 32 Vareikis, V. Klaipėda zwischen der Sowjetunion und der Litauischer SSR, 1945–1990. *Im Wandel der Zeiten: Die Stadt Memel im 20. Jahrhundert (Nordost-Archiv*, Bd. X / 2001). Hrsg. von J. Tauber. Lüneburg, 2002, S. 145–146.
- 33 *Klaipėda*, 1990, balandžio 21, nr. 90 (12879); 1990, gegužės 3, nr. 98 (12887).
- 34 Plg. Žostautaitė, P. Klaipėdos kraštas – lietuvių tautos žemė. *Klaipėda*, 1991, vasario 12–1991, vasario 13, nr. 31–32 (13108–13109); Jonikas, P. Apie Mažosios Lietuvos lietuviškumą. *Klaipėda*, 1991, rugsėjo 7–1991, rugsėjo 12, nr. 177–180 (13253–13256).
- 35 *Sąjūdis Klaipėdoje: dokumentinė knyga*. Sud. ir red. K. Kaukas, Klaipėda, 1998, p. 35.

- 36 Tatoris, J. Miestas ir jo istorinis-kultūrinis palikimas. *Tarybinė Klaipėda*, 1983, gegužės 15, nr. 113 (10802).
- 37 Tatoris, J. Gatvėvardžiai – praeities liudininkai. *Tarybinė Klaipėda*, 1986, spalio 15, nr. 237 (11826); Plečkaitis, V. Gatvės, gatvelės... *Tarybinė Klaipėda*, 1986, spalio 26, nr. 247 (11836); 1986, lapkričio 2, nr. 253 (11842).
- 38 Polemika dėl to vyko ir miesto spaudoje. Plg. Demereckas, K. Dangė – senas kuršiškas upėvardis. *Tarybinė Klaipėda*, 1988, lapkričio 12, nr. 260 (12449). K. Demerecko poziciją palaikiusi akademiko V. Mažiulio nuomonė ir kalbininko A. Vanago argumentai išdėstyti, žr. *Tarybinėje Klaipėdoje*, 1989, sausio 15, nr. 13 (12502).
- 39 Žr. Juška, A. Senosios Klaipėdos gyventojai. *Vakarų baltų istorija ir kultūra, t. 1*. Sud. ir red. V. Žulkus. Klaipėda, 1992, p. 133–143.
- 40 Juška, A., Mališauskas, J., Pupšys, V. *Lietuvinių žemė*. Kaunas, 1994.
- 41 Pvz., 1992 m. lapkritį muziejus organizavo mokinių konkursą „Pažinkime Mažąją Lietuvą“, žr. *Klaipėda*, 1992, gruodžio 3, nr. 253 (13581).
- 42 Teatro aikštė. *Tarybinė Klaipėda*, 1987, balandžio 22, nr. 93 (11982).
- 43 „Anikė iš Taravos“ grįš. Kur statyti skulptūrą M. Mažvydui? *Tarybinė Klaipėda*, 1988, spalio 27, nr. 247 (12436); *Tarybinė Klaipėda*, 1989, gegužės 25, nr. 120 (12609); Mazurkevičius, V. Bažnyčių bokštai. *Mažoji Lietuva*, 1991, balandžio 17, nr. 15 (105).
- 44 *Martyno Mažvydo paminklas Klaipėdoje*. Ats. red. A. Žalys. Klaipėda, 1998, p. 32.
- 45 Ten pat, p. 31.
- 46 Politiniams (politiškai naudojamiems) mitams skirtoje literatūroje modernių laikų kontekste „kilmės mitais“ (vok. *Gründungsmythos*) vadinami tam tikroms komunikacinėms terpėms aktualūs pasakojimai, perteikiantys tautos, miesto, žmonių grupės ar idėjos kilmės, pradžios, steigimosi arba kūrimosi siužetą. Etiologinė šių siužetų forma susieja praeitį su dabartimi ir formuoja dabarties vertybes. Be to, tokie mitai turi grupinio bendrumo ir unikalumo apibrėžimo potencialą. Dėl šių priežasčių atitinkamos komunikacinės terpės savo kilmės mitus sakralizuoja. Plg. Bizeul, Y. Theorien der Politische Mythen und Rituale. In *Politische Mythen und Rituale in Deutschland, Frankreich und Polen*. Hrsg. von Y. Bizeul. Berlin, 2000, S. 15–39; Hein, H. Historische Mythos- und Kulturforschung. Thesen zur Definition, Vermittlung, zu den Inhalten und Funktionen von Historischen Mythen und Kulturen. *Politische Mythen (Mythos: Fächerübergreifendes Forum für Mythosforschung, No. 2)*. Hrsg. von P. Tepe, T. Bachmann, B. zur Nieden, T. Semlow, K. Wemhöner. Würzburg, 2006, S. 34–35; *Deutsche Gründungsmythen (Jahrbuch Literatur und Politik, Bd. 2)*. Hrsg. von M. Galli, H.-P. Preußner. Heidelberg, 2008.
- 47 *Esame viena tauta, viena žemė, viena Lietuva! Apie paminklo vieningai Lietuvai kūrimą*. Sud. ir red. A. Stanevičius. Klaipėda, 2003.
- 48 *Klaipėda*, 1991, spalio 19, nr. 206 (13282); *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 2000, t. 1, p. 416, 626–629.
- 49 Jokubauskaitė, A. Atidengta lenta E. Rėžulaičiui atminti. *Klaipėda*, 2001, rugpjūčio 29, nr. 201 (16155).
- 50 Albrechtienė, I. Klaipėdai – kraštiečių „Atsiveikimas“. *Vakarų ekspresas*, 2002, liepos 30, nr. 174 (3125).
- 51 *Mažosios Lietuvos enciklopedija ...*, t. 1, p. 60, 75.
- 52 Jankauskas, A. Atidengtas karalienės Luizos atminimo bareljefas. *Klaipėda*, 1999, liepos 31, nr. 176 (15520).
- 53 *Klaipėda*, 1993, rugpjūčio 21, nr. 158 (13757); 1993, rugpjūčio 24, nr. 159 (13758).
- 54 Stubra, A. Šiandien sukanka 48-eri metai, kai Klaipėda buvo išvaduota iš vokiškųjų fašistų okupacijos. *Klaipėda*, 1993, sausio 28, nr. 17 (13616).
- 55 Pvz., Juška, A. Žydų bendruomenė Klaipėdoje. *Klaipėda*, 1991, kovo 12, nr. 51 (13128).
- 56 Minina, S. Iš gyvenimo, bet kaip iš siaubo filmų. *Klaipėda*, 1991, kovo 20, nr. 57 (13134); Rikleris, J. Išniekintų palaikų perlaidojimas. *Klaipėda*, 1991, gegužės 8, nr. 90 (13167).
- 57 *Klaipėda*, 1991, gegužės 10, nr. 92 (13169); Tallat-Kelpšaitė, Z. Pagarba ir gelės jūrininkams. *Klaipėda*, 1991, liepos 30, nr. 148 (13225).
- 58 Listopad, J. Uostamiestyje atidengtas paminklas žuvusiems „Linkuvos“ jūrininkams. *Klaipėda*, 2001, birželio 22, nr. 145 (16099).
- 59 Petronytė, J. „Mūsų Sąjūdis“ apkaltintas savivale. *Vakarų ekspresas*, 2008, liepos 5, nr. 151 (4913).
- 60 Žiemytė, I. Negrįžusiems iš Afganistano. *Vakarų ekspresas*, 2009, vasario 17, nr. 38 (5098).
- 61 *Klaipėda*, 1993, gegužės 26, nr. 97 (13696).
- 62 Budginas, K. Partizanai Klaipėdos krašte. *Mažoji Lietuva*, 1991, rugsėjo 19, nr. 36 (126) ir Č. Karecko atsakymas, žr. *Mažoji Lietuva*, 1991, spalio 10, nr. 39 (129). Č. Karecko atsiminimai „Raudonųjų vilkolakių brydė“ išleisti 1998 m.
- 63 LR Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro įstatymas, 1997 06 05, nr. VIII-238. *Valstybės žinios*, 1997, birželio 27, nr. 60–1398.
- 64 Pvz., Vareikis, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 56–74.
- 65 Žr. B. Aleknavičiaus straipsnių ciklą „Lietuvių tautos genocidas“, pradedant. *Klaipėda*, 1993, gegužės 12, nr. 87 (13686).
- 66 LR Atmintinų dienų įstatymo 1 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas, 2006 07 19. *Valstybės žinios*, 2006, rugpjūčio 8, nr. 87–3408.
- 67 Vitkus, H. Mažasis genocidas? 1944 m. pabaigos – 1945 m. įvykių Rytprūsijoje istorinis vertinimas. *Kultūros barai*, 2006, nr. 8–9 (502–503), p. 18–21.
- 68 Plg. Purvinas, M. Apie istorijos klastojimo verslą. *Kultūros barai*, 2007, nr. 4 (510), p. 9–12.
- 69 Bajoras, V. Meilės ir santarvės simbolis. *Tarybinė Klaipėda*, 1989, lapkričio 21, nr. 266 (12755).
- 70 *Klaipėda*, 1992, rugpjūčio 1, nr. 165 (13493).
- 71 *Klaipėda*, 1992, sausio 17, nr. 12 (13340).
- 72 Nastopka, V. Klaipėdos miesto vėliava. *Klaipėda*, 1992, liepos 31, nr. 164 (13492).

- 73 LR Vyriausybės nutarimas Nr. 582 „Dėl žemės valdymo teisės suteikimo Klaipėdos miesto savivaldybei ir Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 3 d. nutarimo „Dėl Klaipėdos valstybinio jūrų uosto teritorijos teisinio įregistavimo“ dalinio pakeitimo“, 2000 05 24. *Valstybės žinios*, 2000, gegužės 31, nr. 44–1263.
- 74 Konferencijai parengtų pranešimų pagrindu išleistas leidinys. Žr. *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos (Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. II). Sud. A. Nikžentaitis, V. Žulkus. Klaipėda, 1994.
- 75 Apie centro pirmųjų metų veiklos orientacijas žr. Matthes, E. Zur Errichtung des Forschungszentrums für die Geschichte Westlitauens und Preußens and der Universität Klaipeda/Memel. In *Die Deutschen in der Geschichte des nördlichen Ostmitteleuropa (Nordost-Archiv*, Bd. 1 / 1992, Hf. 1). Hrsg. von E. Matthes, K.-H. Ruffmann. Lüneburg, 1992, S. 181–185.
- 76 Konferencijai parengtų pranešimų pagrindu išleistas leidinys, žr. *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje (Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. IV). Sud. A. Nikžentaitis. Klaipėda, 1995.

*Gauta 2009 m. balandžio 21 d.
Pateikta spaudai 2009 m. gruodžio 22 d.*

Summary

Features of the Relationship with the Past at the Turn of the 20th – 21st Centuries

The author of the article, applying the research methodology of public remembrance culture, goes deep into the orientations and changes of the relationship with the past in Klaipėda at the turn of the 20th – 21st centuries. In order to characterize the development of Klaipėda's mental appropriation in the 20th century, the last decade of this century is viewed as the final and culminating stage in the city's Lithuanianization.

Three factors were important for Klaipėda's mental appropriation: 1) the content and direction of public communication, authorized by the regime; 2) favourable social medium in Klaipėda, in which the specific meanings that maintained this content could actively circulate; 3) the influence of this social medium on local communication. These three factors merged together in the late 1960s – early 1970s, and Klaipėda's "Lithuanian" past established itself in the city's public communication, reaching the

culmination in the last decade of the 20th century. During 1988–1991, the function of date legitimating subordination of Klaipėda region to Lithuania was reinstated to January 15, 1923; the so-called 'Act of Tilsit' became relevant as additional basis of legitimacy. These facts, together with the change of the street names, building monuments, the conception of the first exposition of the local Museum (after the restoration of independence) and other data reviewed in the article clearly indicate that the past of Klaipėda was placed in the time and space of the region of 'Lithuania Minor' while the past of this region was conceived as the past of the 'Lithuanians' only.

Lithuanization of the understanding of the public past was initiated by certain associations, formed in *Brezhnev* era, and the members of these associations were ethnographers, intellectuals, and some part of the city administration nomenclature. These associations, members of which still hold important positions in the city, strongly affected the culture of public remembrance at the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries.

The fact that the identity ideology of these associations is based on the inter-war national way of thinking, on the one hand, and that in the professional Klaipėda's historiography denationalization tendencies became obvious at the beginning of the last decade, on the other hand, very clearly distinguishes different conceptions, concerning Klaipėda's past, by ethnographers and professional historians and provokes their conflict. While the 'Lithuanian' conception of Klaipėda's past dominates, it seems that interests of this structure of associations to let in the 'German' past of the city are still to a large extent utilitarian.

The most conspicuous change in the remembrance culture itself could be considered its decentralization; with *glasnost*, the remembrance policy which supported the Soviet identity orientation was replaced by public remembrance culture of different groups, mainly remembrances of the groups of elderly people. However, most commemorative symbols, described in the article and embodying these memories, do not play an active part in the culture of remembrance. None of memorial symbols, emerged after the declaration of Lithuania's independence, is geared to the rituals and ceremonies. Commemorative rites are almost exclusively connected only with those memorial symbols which were associated with such rites in the inter-war or post-war periods (this can be explained as the impact of tradition). Such a phenomenon could witness that the majority of groups (the offspring of the Prussian Lithuanians are the only exception) which install new memorial symbols have no identity ideology that would lead (through political instrumentalization) to the new forms of social consolidation or would be used to shape new valuable orientations. On the other hand, as facilities of public communication develop, this phenomenon could witness that the needs of the same political instrumentalization, based on nationalistic ideas, lose their relevance.